

Dr inż. Dorota Komorowska
Katedra Ekonomiki Rolnictwa i Międzynarodowych Stosunków Gospodarczych
Wydział Nauk Ekonomicznych
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

AUTOREFERAT

przedstawiający opis dorobku i osiągnięć w działalności naukowej

SPIS TREŚCI:

I. INFORMACJE PODSTAWOWE.....	2
II. GŁÓWNE OBSZARY DOTYCHCZASOWEJ DZIAŁALNOŚCI NAUKOWEJ.....	3
1. Dorobek publikacyjny w liczbach	3
2. Główne obszary badawcze	3
III. WSKAZANIE OSIĄGNIĘCIA NAUKOWEGO.....	14
IV. POZOSTAŁA DZIAŁALNOŚĆ.....	36
1. Uczestnictwo w projektach badawczych i zespołach eksperckich.....	36
2. Udział w konferencjach i recenzje prac naukowych.....	37
3. Działalność dydaktyczna.....	39
4. Działalność organizacyjna.....	40
5. Informacja o popularyzacji nauki.....	40

I. INFORMACJE PODSTAWOWE

Imię i nazwisko: Dorota Komorowska
w latach 1990-2001: „Trzybińska”

Miejsce pracy: Katedra Ekonomiki Rolnictwa i Międzynarodowych
Stosunków Gospodarczych
Wydział Nauk Ekonomicznych
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie
ul. Nowoursynowska 166
02-787 Warszawa

Wykształcenie: 1990 – magister inżynier zootechniki,
Wydział Zootechniczny SGGW

1995 – doktor nauk rolniczych w zakresie zootechniki,
Wydział Zootechniczny SGGW (w latach 1990-1995
studia doktoranckie na tymże Wydziale)

1998 – studia podyplomowe: Zarządzanie
w agrobiznesie – MBA, Wydział Ekonomiczno-Rolniczy
SGGW

Dotychczasowe zatrudnienie
w jednostkach naukowych: 1994-1996 asystent w Katedrze Ekonomiki Rolnictwa
na Wydziale Ekonomiczno-Rolniczym SGGW

od 1996 roku adiunkt w Katedrze Ekonomiki Rolnictwa
na Wydziale Ekonomiczno-Rolniczym SGGW (obecnie
Katedra Ekonomiki Rolnictwa i Międzynarodowych
Stosunków Gospodarczych, Wydział Nauk Ekonomicznych)

II. GŁÓWNE OBSZARY DOTYCHCZASOWEJ DZIAŁALNOŚCI NAUKOWEJ

1. Dorobek publikacyjny w liczbach

Moja dotychczasowa praca naukowa została udokumentowana 76 publikacjami, z których 70 powstało po uzyskaniu stopnia naukowego doktora (w tym 5 prac w języku angielskim). Liczbowy wykaz dorobku publikacyjnego przedstawiam w tabeli nr 1, a szczegółowy wykaz publikacji w załączniku nr 3.

Spośród publikacji powstałych po uzyskaniu stopnia naukowego doktora – 64 prace są wyłącznie mojego autorstwa, a 6 powstało we współautorstwie. Większość tych prac została opublikowana w czasopismach naukowych, m.in. w takich, jak: *Wiś i Rolnictwo*, *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, *Roczniki Nauk Rolniczych: seria G – Ekonomika Rolnictwa*, *Roczniki Ekonomii Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich*, *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu*, *Acta Scientiarum Polonorum: Oeconomia*, *Zeszyty Naukowe SGGW: Problemy Rolnictwa Światowego*, *Zeszyty Naukowe SGGW: Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej*, *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu: Polityka ekonomiczna*.

Tabela 1. Liczbowy wykaz dorobku publikacyjnego

Wyszczególnienie	Przed uzyskaniem stopnia doktora		Po uzyskaniem stopnia doktora		Razem
	autor	współautor	autor	współautor	
Artykuły naukowe, w tym:	1	5	58	4	68
- w czasopismach naukowych	1	5	44	3	53
- rozdziały w monografiach	-	-	14	1	15
Monografie	-	-	-	1	1
Publikacje popularno-naukowe	-	-	6	1	7
Razem	1	5	64	6	76

2. Główne obszary badawcze

Przed podjęciem pracy na Wydziale Nauk Ekonomicznych SGGW, w trakcie studiów doktoranckich na Wydziale Zootechnicznym zajmowałam się zagadnieniami z zakresu doskonaleniu użytkowości mięsnej owiec, ponieważ ten kierunek użytkowania owiec w Polsce w tamtym okresie nabierał większego znaczenia. Przez całe lata owczarstwo w naszym kraju było nastawione na produkcję wełny, a po urynkowieniu gospodarki okazało

się, że krajowa produkcja wełny nie jest konkurencyjna dla tego surowca importowanego już z większą łatwością z krajów o dogodniejszych warunkach do chowu owiec. Ponadto zaczęło coraz bardziej znacząco zmniejszać się zapotrzebowanie na wełnę jako surowiec dla przemysłu włókienniczego na skutek ocieplania klimatu. W następstwie pojawił się problem zbytu produktu, ale także w tamtym okresie pojawiła się możliwość eksportu żywca i mięsa baraniego na rynek krajów Unii Europejskiej na warunkach preferencyjnych (kontyngent bezcłowy). Wywołało to potrzebę pracy hodowlanej nastawionej na doskonalenie użytkowości mięsnej owiec rodzimych ras, odmian i typów. W związku z tym włączyłam się w pracę badawczą prowadzoną w tym zakresie w Zakładzie Hodowli Owiec SGGW. Uczestniczyłam w projektach badawczych Zakładu, czego efektem są prace naukowe z moim współautorstwem, a także praca mojego autorstwa, opublikowane przed uzyskaniem stopnia naukowego doktora (tab.1 i zał. 3, poz. 1-6) oraz rozprawa doktorska.

Rozprawę doktorską pt.: *„Ocena wpływu wybranych czynników na cechy wzrostu i wartości rzeźnej jagniąt z krzyżowania maciorek typu Corriedale z trykami ras mięsnych”* napisałam pod kierunkiem prof. dr hab. Romana Niżnikowskiego. Nowatorskim elementem mojej rozprawy z zakresu doskonalenia użytkowości mięsnej owiec były wyniki laboratoryjnej oceny jakości kulinarnej mięsa badanych jagniąt. Ocenę tę zaplanowałam, pozyskałam środki finansowe na jej realizację (projekt badawczy finansowany przez Komitet Badań Naukowych), zorganizowałam stanowiska laboratoryjne i przeprowadziłam analizy. Efektem realizacji projektu jest także publikacja, która powstała po uzyskaniu przeze mnie stopnia naukowego doktora (zał. 3, poz. 8). Ponadto w zakresie tej tematyki uczestniczyłam w projekcie mającym na celu ocenę przydatności pomiarów ultrasonograficznych w badaniach wartości rzeźnej jagniąt, czego efektem jest publikacja współautorska zespołu badawczego (zał. 3, poz. 7) oraz publikacja mojego autorstwa (zał. 3, poz. 9).

Mój właściwy do oceny okres pracy naukowej jest realizowany w ramach mojego zatrudnienia na Wydziale Nauk Ekonomicznych SGGW (wcześniej Wydział Ekonomiczno-Rolniczy), od kiedy moje zainteresowania naukowe koncentrują się na zagadnieniach wchodzących w zakres dyscypliny: ekonomia.

W ramach moich prac naukowych można wyodrębnić następujące obszary badawcze:

- 1) Ekonomiczne uwarunkowania rozwoju produkcji zwierzęcej, ze szczególnym uwzględnieniem produkcji owczarskiej,
- 2) Warunki produkcji rolniczej przed i po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej,
- 3) Zagadnienia rozwoju rolnictwa ekologicznego w Polsce.

1) Ekonomiczne uwarunkowania rozwoju produkcji zwierzęcej, ze szczególnym uwzględnieniem produkcji owczarskiej

W początkowym etapie pracy naukowej w ramach mojego zatrudnienia na Wydziale Nauk Ekonomicznych SGGW skupiłam się na ekonomicznych aspektach produkcji owczarskiej, ponieważ istniała potrzeba badań i analiz w tym zakresie, gdyż w nowych warunkach gospodarowania w Polsce, owczarstwo ulegało zasadniczym przekształceniom (zmianie kierunku użytkowania owiec z wełnistego na mięsny). Zmianie ulegały cele dotychczasowej pracy hodowlanej, organizacja produkcji w gospodarstwach oraz jej zbytu. Był to wyjątkowo trudny okres dla owczarstwa i statystyka notowała postępujący z roku na rok spadek pogłowia owiec. Istniała pilna potrzeba przeciwdziałania tej tendencji, zwłaszcza że przyznany wówczas Polsce bezcłowy kontyngent na eksport żywca i mięsa baraniego na rynek unijny – z roku na rok zwiększał się.

Wobec powyższego skupiłam się na analizach dostępnych danych i źródeł wiedzy oraz informacji istotnych dla owczarstwa w Polsce od strony ekonomicznej. Efektem tych analiz są opracowania m.in. na temat uwarunkowań produkcji owczarskiej, tendencji zmian w produkcji owczarskiej na świecie, charakterystyki rynku mięsa, jego specyfiki oraz tendencji na światowych rynkach poszczególnych gatunków mięsa i ich wpływu na produkcję i rynek baraniny w Polsce. Ponadto w oparciu o dane IERiGŻ sporządziłam kalkulacje efektywności ekonomicznej mięsnego kierunku użytkowania owiec przy zróżnicowanym poziomie plenności stad podstawowych, które wskazały na potrzebę poprawy plenności owiec użytkowanych w naszym kraju. W sumie powstało kilka publikacji (zał. 3, poz. 10-12, 18, 19, 24 i 25).

W zakresie omawianej tematyki badawczej uczestniczyłam w realizacji projektu PHARE, którego celem było wykonanie analiz rynkowych i ekonomicznych sytuacji w sektorze rolno-żywnościowym w Polsce, określenie poziomu jego konkurencyjności, perspektyw rozwoju oraz stworzenie *Programu Strategicznego* dla sektora. W ramach realizacji projektu zajmowałam się tą problematyką w odniesieniu do owczarstwa. W efekcie powstało opracowanie pt.: „*Rynek baraniny*”/„*Sheepmeat market in Poland*” (zał. 3, poz. 16 i 17) w którym wskazałam m.in. na możliwości rozwojowe – sprzyjające warunki do rozwoju produkcji żywca baraniego w naszym kraju oraz mankamenty, w tym przede wszystkim ogniwo pośrednika w organizacji skupu i eksportu żywca, a tym samym niestabilność warunków zbytu i cen dla jego producentów. Wskazałam na potrzebę wsparcia producentów w zorganizowaniu się w grupy producentów celem tworzenia stabilnych warunków zbytu

produkcji oraz potrzebę działań zmierzających do rozwoju krajowego popytu i rynku baraniny.

W zakresie omawianej problematyki uczestniczyłam także w realizacji projektu SAPARD, w ramach którego sporządziłam analizę sytuacji w produkcji owczarskiej i wskazałam perspektywy dla owczarstwa w Polsce, co zostało opublikowane w materiałach konferencyjnych Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi, a także w poradniku dla rolników (zał. 3, poz. 71-73).

W dalszym etapie pracy naukowej, w związku z tym iż analizy danych statycznych wskazywały, że trend spadkowy w pogłowie owiec w Polsce utrzymuje się, doszłam do przekonania, że rozwój mięsnego kierunku użytkowania owiec pod kątem eksportu, przy braku stabilnych warunków zbytu produkcji – nie jest możliwy. Niewielkie szanse dla tego kierunku produkcji owczarskiej upatrywałam jedynie w wykrystalizowaniu znaczącego rynku wewnętrznego, co wymagało podjęcia działań marketingowych mających na celu promocję mięsa baraniego na krajowym rynku żywnościowym i zawarłam to w publikacji (zał. 3, poz. 26). Przygotowałam także opracowanie na temat alternatywnego wykorzystania owiec wskazując na znaczenie środowiskowe tego gatunku zwierząt oraz przydatność do ekstensywnego chowu, co może być wkomponowane w działania zmierzające do poprawy stanu i pielęgnacji środowiska naturalnego oraz połączone z produkcją żywności ekologicznej i rozwojem agroturystyki (zał. 3, poz. 28).

Równocześnie w tamtym okresie pracy naukowej skupiałam się na ekonomicznych aspektach produkcji pozostałych, zwłaszcza głównych produktów zwierzęcego pochodzenia. Ponieważ był to okres tuż przed akcesją Polski do UE to przedmiotem moich analiz rynkowych była produkcja i rynek danego produktu zarówno w Polsce, jak i w krajach UE. W sumie powstało kilka publikacji z tego zakresu (zał. 3, poz. 21-23, 29-31, 70).

2) Warunki produkcji rolniczej przed i po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej

W kolejnym etapie pracy naukowej moja uwaga skupiała się na analizowaniu warunków gospodarowania w całym sektorze rolnym naszej gospodarki po jej urynkowaniu, a następnie akcesji do UE. Analizowałam warunki ekonomiczne do produkcji rolniczej w realiach gospodarki rynkowej oraz wpływ akcesji do UE na sytuację na rynkach rolnych podstawowych produktów rolnych, a także na sytuację ekonomiczną w polskim rolnictwie. Wyniki tych analiz zostały zawarte w kilku publikacjach (zał. 3, poz. 36, 37, 40 i 41).

Ponadto w pracy pt.: „*Perspektywy rozwoju rolnictwa w Polsce w poszerzonej Unii Europejskiej*” (zał. 3, poz. 32) wskazałam, że pozycja Polski na unijnym rynku rolno-żywnościowym zależy od skupienia uwagi na potrzebach konsumentów – rozpoznawania ich potrzeb oraz że konsumenci, w coraz większym stopniu zwracają uwagę na sposób wytwarzania żywności i poszukują żywności mniej przetworzonej, bardziej naturalnej. Oznacza to zarazem wytwarzanej w oparciu o mniej intensywne techniki produkcji w rolnictwie, co w połączeniu z planowanymi wówczas zmianami Wspólnej Polityki Rolnej w zakresie form wspierania rolnictwa (uzgodnieniami zasad reformy WPR z 2003 r.) wyłania perspektywy dla rolnictwa bardziej ekstensywnego, tradycyjnego, zatem polskiego rolnictwa.

W opracowaniu pt.: „*Specyfika polskiego rolnictwa a rozwój obszarów wiejskich*” (zał. 3, poz. 38) wskazałam na specyficzne cechy naszego rolnictwa i możliwości ich wykorzystania pod kątem potrzeb unijnego rynku rolno-żywnościowego oraz, w połączeniu z planowanymi wówczas zmianami WPR, pod kątem rozwoju zarówno rolnictwa, jak i obszarów wiejskich. Podkreśliłam, że polską żywność wytwarzaną z dużym udziałem tradycyjnych technologii produkcji należy promować, a jej wytwarzanie – wspierać. To szansa rozwoju rolnictwa, a zarazem obszarów wiejskich z racji dominującej roli rolnictwa na obszarach wiejskich w Polsce.

W warunkach postępującej liberalizacji wymiany towarowej pomiędzy krajami, w tym liberalizacji międzynarodowego handlu produktami i surowcami żywnościowymi, siły rynku prowadzą do rosnącej konkurencji, która wymusza wzrost poziomu konkurencyjności gospodarstw rolnych. Procesy globalizacji w sferze przetwórstwa spożywczego i zaopatrzenia rolnictwa osłabiają pozycję przetargową gospodarstw rolnych i nasilają potrzebę poprawy ich konkurencyjności. Konkurencja wymusza m.in. zwiększanie skali produkcji w gospodarstwach. Zmiany jakie zaszły w tym zakresie w polskim rolnictwie w świetle danych spisowych GUS z 2002 i 2010 roku przedstawiłam w opracowaniu pt.: „*Changes in Polish agriculture in the period 2002–2010 in the light of Central Statistical Office census data*” (zał. 3, poz. 66). Korzystne zmiany wykazane w tym okresie to zmniejszenie prawie o ¼ liczby gospodarstw rolnych, poprawa ich wyposażenia w sprzęt rolniczy oraz zwiększenie skali produkcji poszczególnych produktów wytwarzanych w gospodarstwach, co niewątpliwie poprawia konkurencyjność naszych gospodarstw rolnych, a tym samym naszego rolnictwa. Natomiast czynnikiem hamującym przemianę struktury obszarowej gospodarstw jest nadmiar zasobów pracy ulokowany w rolnictwie. W okresie między spisowym liczba osób pracujących w rolnictwie nawet wzrosła, co wynika z trudnej sytuacji na rynku pracy, zwłaszcza na obszarach wiejskich.

3) Zagadnienia rozwoju rolnictwa ekologicznego w Polsce

W związku z potrzebą zagospodarowania nadmiaru zasobów pracy ulokowanego w rolnictwie oraz lepszego wykorzystania potencjału produkcyjnego naszego rolnictwa do produkcji wysokiej jakości produktów żywnościowych doszłam do przekonania, że rozwój produkcji rolniczej wytwarzanej metodami ekologicznymi może być perspektywą rozwoju dla niektórych gospodarstw rolnych. W opracowaniu pt.: „*Perspektywy rozwoju rolnictwa ekologicznego w Polsce*” (zał. 3, poz. 43) wskazałam na silne strony (sprzyjające warunki) i istniejące szanse dla tego typu produkcji rolniczej w Polsce, w tym m.in. konkurencyjność cenową polskich produktów ekologicznych na rynku unijnym. Wskazałam na rosnącą świadomość społeczną ujemnych skutków intensyfikacji rolnictwa dla jakości żywności i środowiska, zwłaszcza w krajach wysokorozwiniętych, a tym samym rosnący udział konsumentów o rozwiniętych preferencjach ekologicznych i zainteresowanych żywnością ekologiczną. Podkreśliłam możliwości eksportowe na rynki pozostałych krajów unijnych. Wskazałam także słabe strony, jak przede wszystkim rozdrobnienie produkcji i podaży i w związku z tym potrzebę tworzenia jednostek integrujących, zajmujących się dystrybucją produktów, w tym grup producenckich.

Po ustawowym uregulowaniu statusu rolnictwa ekologicznego w Polsce w 2001 roku, a zwłaszcza po akcesji Polski do UE, liczba gospodarstw ekologicznych zaczęła szybko wzrastać. W związku z tym, w 2005 roku GUS objął badaniem strukturalnym (struktury gospodarstw rolnych w zakresie użytkowania gruntów, powierzchni zasiewów, pogłowia zwierząt gospodarskich oraz charakterystyki gospodarstwa rolnego) wszystkie gospodarstwa ekologiczne znajdujące się w tym okresie w wykazie Inspekcji Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych, która nadzoruje produkcję ekologiczną w Polsce. W oparciu o wyniki tego badania sporządziłam charakterystykę gospodarstw ekologicznych i ich porównanie z całą zbiorowością gospodarstw, co zostało zawarte w publikacji pt.: „*Gospodarstwa ekologiczne w Polsce w świetle danych liczbowych GUS*” (zał. 3, poz. 44). Omawiane badanie wykazało, że ponad 70% gospodarstw ekologicznych posiadało powierzchnię do 20 ha UR, czyli były to gospodarstwa w dużej mierze małe i średniej wielkości, chociaż przeciętne gospodarstwo ekologiczne było znacznie większe od konwencjonalnego. Gospodarstwa ekologiczne gospodarowały gruntami relatywnie niższej jakości. Znacząca ich część dysponowała warunkami do prowadzenia działalności agroturystycznej. W gospodarstwach ekologicznych, w porównaniu do ogółu gospodarstw były większe powierzchnie sadów i uprawiano relatywnie więcej warzyw gruntowych, ziemniaków oraz truskawek,

tym samym angażowano większe nakłady pracy. Gospodarstwa ekologiczne były bardziej wielostronne, utrzymywały zwierzęta gospodarskie, zwłaszcza bydło, owce, kozy i konie. Około 20% gospodarstw ekologicznych prowadziło działalność pozarolniczą, głównie przetwórstwo swoich produktów i usługi agroturystyczne, a 14% gospodarstw było zorganizowane w grupy producenckie.

Wyniki omawianego badania utwierdziły mnie w przekonaniu, że wytwarzanie produkcji rolniczej metodami ekologicznymi może być perspektywą rozwoju dla niektórych, szczególnie mniejszych gospodarstw rolnych w naszym kraju i zachęciły do zajmowania się tą tematyką. Postanowiłam zająć się ekonomiką produkcji ekologicznej, zwłaszcza że od 2004 roku IERiGŻ-PIB objął badaniem rachunkowości rolnej w systemie FADN¹ także gospodarstwa ekologiczne. Ponadto w ramach Systemu Zbierania Danych o Produktach Rolniczych: AGROKOSZTY zbiera dane rachunkowe dotyczące wybranych działalności produkcyjnych w gospodarstwach i w wybranych latach objął badaniem niektóre działalności także w gospodarstwach ekologicznych. W publikacji pt.: „*Ekonomika produkcji ekologicznej w Polsce*” (zał. 3, poz. 51) przedstawiłam wyniki produkcyjne i ekonomiczne uzyskane z wybranych działalności w gospodarstwach ekologicznych objętych tymże badaniem. Wyniki badania wykazały, że uprawa ziemniaków jadalnych i truskawek kształtowała wysoką wartość produkcji i nadwyżki bezpośredniej w związku z atrakcyjnymi cenami sprzedaży tych produktów. Niskie koszty uprawy zbóż warunkowały korzystne wyniki ekonomiczne z ich produkcji, natomiast niska wydajność mleczna krów, nierekompensowana wyższymi cenami sprzedaży mleka, kształtowała dość niską nadwyżkę bezpośrednią z produkcji mleka. Produkcja żywca wieprzowego warunkowała dodatni wynik ekonomiczny, ale na bardzo niskim poziomie, a z produkcji żywca baraniego uzyskano dość dobre wyniki ekonomiczne.

W dalszym etapie mojej pracy skupiłam się na analizowaniu danych rachunkowych z gospodarstw ekologicznych objętych badaniem rachunkowości rolnej w systemie FADN, ale także przygotowałam kilka opracowań teoretycznych (zał. 3, poz. 45-47 i 52). W opracowaniu pt.: „*Rolnictwo ekologiczne w strategii poprawy konkurencyjności regionu*” (zał. 3, poz. 47) wskazałam atuty rolnictwa ekologicznego. Oprócz produkcji wysokiej jakości produktów żywnościowych, rolnictwo ekologiczne podnosi żyzności gleby i sprzyja jej utrzymaniu, a zarazem gospodarowaniu zasobami ziemi niskiej jakości. Sprzyja ochronie środowiska i zachowaniu naturalnego krajobrazu na obszarach wiejskich. Kontrola procesów produkcyjnych i certyfikowanie produktów ekologicznych budzi zaufanie konsumentów

i przekonanie do żywności ekologicznej, co potwierdza rosnący popyt na produkty ekologiczne. Ponadto w tym opracowaniu zwróciłam uwagę na to, iż konkurencyjne regiony pod względem produkcji żywności bardziej naturalnej to kraje i regiony o niższym poziomie rozwoju gospodarczego i rolnictwa. W takich krajach (regionach) istnieje możliwość lepszego wykorzystania uwarunkowań przyrodniczych do wytwarzania ekologicznej produkcji rolnej i zarazem jest to możliwość lepszego zagospodarowania nadmiaru zasobów pracy ulokowanego w rolnictwie. W Polsce, szczególnie w południowo-wschodniej części kraju są warunki sprzyjające do rozwoju rolnictwa ekologicznego, dlatego w tym regionie kraju najliczniej przybywa gospodarstw ekologicznych. W wielu gospodarstwach ma miejsce łączenie produkcji ekologicznej z działalnością agroturystyczną, co przyczynia się do ich rozwoju i rozwoju regionu.

Efektom moich analiz danych rachunkowych z gospodarstw ekologicznych objętych badaniem rachunkowości rolnej w systemie FADN jest kilka publikacji w których przedstawiłam ocenę wyników produkcyjnych i ekonomicznych gospodarstw ekologicznych na tle konwencjonalnych objętych także tym badaniem (zał. 3, poz. 53-56 i 58). W związku z tym, że z wieloletnich badań prowadzonych w IUNG-PIB w Puławach nad integrowanym, ekologicznym i konwencjonalnym systemem gospodarowania wynika, iż umiarkowana specjalizacja zwiększa efektywność ekologicznego systemu gospodarowania w rolnictwie to przedmiotem moich analiz porównawczych były m.in. wyniki uzyskane przez gospodarstwa ekologiczne i konwencjonalne sklasyfikowane według typów produkcji rolniczej². Przeważająca część całej zbiorowości zarówno gospodarstw ekologicznych, jak i konwencjonalnych w naszym kraju to gospodarstwa wielokierunkowe. Stanowią one także najliczniejszą próbę gospodarstw objętych rachunkowością rolną. W publikacji pt.: *„Efektywność ekonomiczna wielokierunkowych gospodarstw ekologicznych na tle konwencjonalnych”* (zał. 3, poz. 53) przedstawiłam porównanie wyników produkcyjnych i ekonomicznych wielokierunkowych gospodarstw ekologicznych i konwencjonalnych. Zaprezentowane w pracy wyniki porównywanych gospodarstw wskazały na znacznie niższy poziom wyników produkcyjnych w gospodarstwach ekologicznych, ale zarazem gospodarstwa ekologiczne ponosiły niższe koszty produkcji. Jednak wyniki ekonomiczne porównywanych gospodarstw także ukształtowały się na niższym poziomie w gospodarstwach ekologicznych.

¹ FADN (System Zbierania i Wykorzystywania Danych Rachunkowych z Gospodarstw Rolnych) to jednolity system zbierania danych rachunkowych we wszystkich krajach członkowskich UE, służący m.in. do kreowania WPR. W Polsce, od 2004 roku IERiGŻ-PIB prowadzi badania rachunkowości rolnej w systemie FADN, określanym jako Polski FADN.

Podobną relację wyników produkcyjnych i ekonomicznych gospodarstw ekologicznych do konwencjonalnych uzyskałam w przypadku gospodarstw w których dominowała produkcja roślinna, tj. uprawy polowe, a także w przypadku gospodarstw w których dominowała produkcja zwierzęca, czyli chów bydła mlecznego lub chów zwierząt żywionych w systemie wypasowym (zał. 3, poz. 54 i 58). W związku z tym, iż porównywane gospodarstwa posiadały powierzchnię UR powyżej 20 ha, czyli należały do większych obszarowo, a w strukturze obszarowej gospodarstw ekologicznych w naszym kraju przeważają gospodarstwa małe i średniej wielkości o powierzchni do 20 ha UR (ok. 70% gospodarstw) i najbardziej liczną grupę stanowią gospodarstwa o powierzchni 10-20 ha UR to przedmiotem mojej kolejnej analizy porównawczej były gospodarstwa ekologiczne i konwencjonalne właśnie tej grupy obszarowej (10-20 ha UR).

W publikacji pt.: *„Wyniki produkcyjne i ekonomiczne gospodarstw ekologicznych na tle konwencjonalnych”* (zał. 3, poz. 55) przedstawiłam ocenę wyników produkcyjnych i ekonomicznych uzyskanych przez gospodarstwa ekologicznych i konwencjonalne o powierzchni 10-20 ha UR. Zaprezentowane w pracy wyniki porównywanych gospodarstw wskazały na niższy poziom wyników produkcyjnych w gospodarstwach ekologicznych, ale już nie tak znacznie niższy jak w poprzednich porównaniach, oraz zbliżony wyników ekonomicznych obu grup gospodarstw, co warunkowały niższe koszty produkcji w gospodarstwach ekologicznych.

Wobec powyższego w dalszej kolejności porównałam wyniki gospodarstw ekologicznych i konwencjonalnych w obrębie wszystkich grup obszarowych, które przedstawiłam w publikacji pt.: *„Porównanie gospodarstw ekologicznych z gospodarstwami konwencjonalnymi w obrębie grup obszarowych”* (zał. 3, poz. 56). Przedstawione w pracy wyniki wskazały na znaczne zróżnicowanie ich poziomu w porównywanych grupach gospodarstw. Gospodarstwa ekologiczne o powierzchni do 20 ha UR uzyskały nieco niższy poziom produkcji, ale przy zarazem niższych kosztach jej wytworzenia osiągnęły wyższą nadwyżkę ekonomiczną niż konwencjonalne (do 20 ha UR). Natomiast gospodarstwa ekologiczne o powierzchni powyżej 20 ha UR, wraz ze wzrostem ich wielkości uzyskiwały coraz niższy poziom wartości produkcji i nadwyżki ekonomicznej w relacji do gospodarstw konwencjonalnych. Wykazana w obrębie gospodarstw ekologicznych wyraźnie wyższa efektywność produkcyjna i ekonomiczna mniejszych gospodarstw wynikała z ich organizacji produkcji. Dlatego postanowiłam zająć się szczegółowym badaniem gospodarstw

² Typ produkcyjny gospodarstwa rolnego określany jest udziałem wartości produkcji z poszczególnych działalności rolniczych w wartości produkcji całkowitej gospodarstwa.

ekologicznych w Polsce, czego efektem jest cykl publikacji, który przedstawiam jako osiągnięcie naukowe do oceny w postępowaniu habilitacyjnym i opisuję w kolejnej części autoreferatu.

Przedmiotem moich analiz w omawianym zakresie problemowym były ponadto dane statystyczne dotyczące rolnictwa ekologicznego i rynku żywności ekologicznej na świecie. W związku z tym, że od 2004 roku są zbierane dane dotyczące powierzchni poszczególnych upraw ekologicznych to mogłam sporządzić ich analizę. W publikacji pt.: „*Rozwój produkcji ekologicznej i rynku żywności ekologicznej na świecie*” (zał. 3, poz. 67) przedstawiłam rozmiary oraz tempo rozwoju produkcji ekologicznej i rynku żywności ekologicznej na świecie. Największe powierzchnie użytków rolnych zagospodarowywanych metodami ekologicznymi znajdują się w Australii, Europie oraz Ameryce Południowej, natomiast największy rynek żywności ekologicznej jest zlokalizowany w zamożnych krajach Ameryki Północnej i Europy Zachodniej oraz w Japonii i wciąż się rozwija. Stwarza to możliwości rozwoju produkcji rolniczej wytwarzanej metodami ekologicznymi i dlatego wyraźnie zwiększa się powierzchnia ekologicznych upraw polowych i trwałych, zwłaszcza upraw trwałych. Produkcja żywności ekologicznej rozwija się zarówno w krajach wysoko rozwiniętych, jak i w krajach rozwijających się, które w rozwoju tego typu produkcji upatrują możliwości eksportowe, zwłaszcza obiecujący kierunek eksportu do krajów wysoko rozwiniętych, a zarazem szansę zagospodarowania nadwyżek siły roboczej, wzrostu dochodów i rozwoju ubogich gospodarstw rolnych. Między innymi z tych względów rozwija się także produkcja żywności ekologicznej w Polsce. Szczegółową analizę rozwoju produkcji i rynku żywności ekologicznej w regionie istotnym pod tym względem dla naszego kraju, czyli w Europie zawarłam w kolejnej publikacji, którą przedkładałam do oceny w ramach cyklu publikacji i opisuję w następnej części autoreferatu.

Wybrane publikacje z omówionych powyżej głównych obszarów badawczych mojej dotychczasowej pracy naukowej, które przedkładałam do oceny (w zał. 3 poz. 16, 32, 66, 44, 47, 55, 56 i 67):

1. Trzybińska D., 2000: Rynek baraniny, [w:] *Strategiczne opcje dla Polskiego Sektora Agrobiznesu w świetle analiz ekonomicznych*, E. Majewski, G. Dalton (red.), SGGW, Warszawa, s. 552-563.
2. Komorowska D., 2004: Perspektywy rozwoju rolnictwa w Polsce w poszerzonej Unii Europejskiej, [w:] *Problemy Rolnictwa Światowego*, H. Manteuffel (red.), tom XI, SGGW, Warszawa, s. 140-147.

3. Komorowska D., 2014: Changes in Polish agriculture in the period 2002–2010 in the light of Central Statistical Office census data, *Scientific Journal Warsaw University of Life Sciences – SGGW: Problems of World Agriculture*, volume 14 (XXIX), number 4, Warsaw University of Life Sciences Press, p. 92-100.
4. Komorowska D., 2007: Gospodarstwa ekologiczne w Polsce w świetle danych liczbowych GUS, [w:] *Problemy Rolnictwa Światowego*, H. Manteuffel (red.), tom XVII, SGGW, Warszawa, s. 352-359.
5. Komorowska D., 2008: Rolnictwo ekologiczne w strategii poprawy konkurencyjności regionu, *Roczniki Naukowe SERiA*, tom X, zeszyt 2, Warszawa, s. 122-126.
6. Komorowska D., 2011: Wyniki produkcyjne i ekonomiczne gospodarstw ekologicznych na tle konwencjonalnych, *Więś i Rolnictwo*, nr 1 (150), IRWiR PAN, Warszawa, s. 124-133.
7. Komorowska D., 2011: Porównanie gospodarstw ekologicznych z gospodarstwami konwencjonalnymi w obrębie grup obszarowych, *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu: Polityka ekonomiczna*, nr 166, Wrocław, s. 312-322.
8. Komorowska D., 2014: Rozwój produkcji ekologicznej i rynku żywności ekologicznej na świecie, *Roczniki Naukowe SERiA*, tom XVI, zeszyt 6, Warszawa, s. 254-262.

III. WSKAZANIE OSIĄGNIĘCIA NAUKOWEGO

Jako osiągnięcie naukowe w myśl art. 16 ust. 2 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. nr 65, poz. 595 ze zm.) wskazuję cykl publikacji pt.: „*Efektywność ekologicznego systemu gospodarowania w polskim rolnictwie*”. Są to zamieszczone w czasopismach naukowych następujące publikacje (w zał. 3 poz. 59, 60, 63, 57, 61, 62, 64, 65, 68 i 69):

1. Komorowska D., 2012: Organizacja produkcji i wyniki ekonomiczne gospodarstw ekologicznych o różnej wielkości, *Zesz. Nauk. SGGW: Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej*, nr 95, SGGW, Warszawa, s. 41-52.
2. Komorowska D., 2012: Wielkość a efektywność gospodarstw ekologicznych, *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, nr 4 (333), IERiGŻ-PIB, Warszawa, s. 65-83.
3. Komorowska D., 2013: Czynniki kształtujące efektywność gospodarstw ekologicznych o różnej wielkości, *Zesz. Nauk. SGGW: Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej*, nr 104, SGGW, Warszawa, s. 125-144.

4. Komorowska D., 2011: Wpływ typu rolniczego gospodarstwa rolnego na dochody gospodarstw ekologicznych, *Roczniki Nauk Rolniczych: seria G – Ekonomika Rolnictwa*, tom 98, zeszyt 4, Warszawa, s. 56-65.
5. Komorowska D., 2012: Intensywność produkcji i wyniki produkcyjne wybranych typów gospodarstw ekologicznych, *Roczniki Naukowe SERiA*, tom XIV, zeszyt 5, Warszawa, s. 107-112.
6. Komorowska D., 2012: Typ rolniczy a efektywność gospodarstw ekologicznych, *Roczniki Ekonomii Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich*, tom 99, zeszyt 4, Warszawa, s. 105-120.
7. Komorowska D., 2014: Prawidłowości rozwoju rolnictwa a rozwój współczesnego rolnictwa, *Zesz. Nauk. SGGW: Problemy Rolnictwa Światowego*, tom 14 (XXIX), zeszyt 3, SGGW, Warszawa, s. 98-110.
8. Komorowska D., 2014: Rozwój współczesnego rolnictwa w kontekście celów zrównoważonego rozwoju, *Wiś i Rolnictwo*, nr 3 (164), IRWiR PAN, Warszawa, s. 71-84.
9. Komorowska D., 2014: Development of organic production and organic food market in Europe, *Acta Scientiarum Polonorum: Oeconomia*, no 13 (4), Warsaw University of Life Sciences Press, p. 91-101.
10. Komorowska D., 2015: Znaczenie rolnictwa ekologicznego w Polsce, *Roczniki Naukowe SERiA*, tom XVII, zeszyt 2, Warszawa, s. 119-126.

O rozwoju rolnictwa i możliwościach zwiększania produkcji rolniczej decyduje popyt wewnętrzny oraz możliwości eksportowe. Procesy rozwojowe rolnictwa wymagają także koordynacji w ramach określonej polityki rolnej. Współczesna polityka rolna opiera się coraz bardziej na dwóch filarach: polityki rozwoju rolnictwa i polityki rozwoju obszarów wiejskich. Niezależnie od poziomu rozwoju gospodarczego każdego kraju, polityka rozwoju rolnictwa zintegrowana z polityką rozwoju obszarów wiejskich jest nakierowana na zapewnienie bezpieczeństwa żywnościowego oraz na efektywne i racjonalne wykorzystanie zasobów produkcyjnych w rolnictwie, poprawę sytuacji ekonomicznej ludności rolniczej, ochronę środowiska naturalnego i kreację dóbr publicznych. W takim środowiskowym modelu rozwoju współczesnego rolnictwa, przy dużym zróżnicowaniu regionalnym struktury obszarowej gospodarstw rolnych, jest miejsce dla gospodarstw dużych, średnich i małych. W tym także zróżnicowanie rolniczej przestrzeni produkcyjnej w Polsce powoduje, że jest i będzie miejsce w naszym kraju dla różnego typu gospodarstw rolnych o zróżnicowanej skali i intensywności produkcji, w tym gospodarstw ekologicznych.

W zakresie ekonomicznej analizy problematyki rozwoju rolnictwa, obszar badawczy ekonomii rolnictwa obejmuje przede wszystkim: efektywność gospodarowania zasobami w procesach wytwarzania w rolnictwie, warunki ekonomiczne (rynkowe) produkcji rolniczej oraz efektywność polityki rolnej. Ekonomię rolnictwa cechuje charakterystyczne zbliżenie do technik wytwarzania w rolnictwie, ponieważ obszarem jej zainteresowania jest analiza przyczyn i skutków zjawisk zachodzących w tym obszarze gospodarki. Dlatego ekonomia rolnictwa, jako nauka badająca konkretne procesy gospodarcze posługuje się głównie metodą indukcji (od szczegółu do ogółu).

Badania w zakresie ekonomiki produkcji rolniczej wskazują, że koszty użycia podstawowych czynników wytwórczych rosną szybciej niż ceny produktów rolnych. Głównym powodem kształtowania się takiej zależności jest ograniczony przyrost popytu na żywność oraz systematyczny wzrost wydajności produkcji rolniczej. Wynikają z tego określone konsekwencje dla organizacji i ekonomiki gospodarstw rolnych, stosowanych technik i technologii produkcji. Taka sytuacja może także zachęcać do rozwoju produkcji rolniczej wytwarzanej metodami ekologicznymi. Za rozwojem ekologicznej produkcji rolnej w Polsce, z punktu widzenia technik wytwarzania przemawia rozdrobniona struktura obszarowa gospodarstw i duże zasoby pracy w rolnictwie, a zarazem duży udział tradycyjnych technologii produkcji sprzyjający przestawianiu gospodarstw konwencjonalnych na ekologiczne, natomiast z punktu widzenia rynku żywnościowego – rozwój popytu na produkty ekologiczne.

Po akcesji Polski do Unii Europejskiej i objęciu naszego rolnictwa Wspólną Polityką Rolną, a tym samym wprowadzeniu dopłat do produkcji ekologicznej, odnotowano szybki wzrost liczby gospodarstw ekologicznych. Do rozwoju rolnictwa ekologicznego w ostatnim okresie przyczyniły się niewątpliwie dopłaty do upraw ekologicznych, ale wprowadzenie ekologicznych metod wytwarzania dla wielu gospodarstw rolnych o niedużej skali i intensywności produkcji nie musi oznaczać pogorszenia wyników ekonomicznych ich działalności.

Wobec powyższego celem głównym moich badań była ocena efektywności gospodarowania zasobami produkcyjnymi w gospodarstwach ekologicznych. Na realizację celu głównego złożyły się następujące zadania badawcze:

- ocena wpływu organizacji produkcji na wyniki ekonomiczne gospodarstw ekologicznych;
- ocena efektywności gospodarowania zasobami w gospodarstwach ekologicznych o różnej wielkości na tle gospodarstw konwencjonalnych;

- określenie czynników, które kształtują efektywność produkcyjną i ekonomiczną gospodarstw ekologicznych różnych grup wielkości;
- ocena wpływu typu produkcyjnego gospodarstwa rolnego na efektywność gospodarowania zasobami w gospodarstwach ekologicznych;
- określenie teoretycznych podstaw rozwoju współczesnego rolnictwa, ze szczególnym uwzględnieniem rolnictwa ekologicznego.

Metodyka badań

Przedmiotem moich badań były certyfikowane gospodarstwa ekologiczne w Polsce, objęte rachunkowością rolną w systemie FADN. Zgodnie z założeniami obowiązującego systemu rachunkowości rolnej, badaniem są obejmowane gospodarstwa towarowe. W celu przeprowadzenia analizy zmian w czasie w zakresie sprawności gospodarowania i czynników kształtujących efektywność gospodarstw, do badań przyjąłm gospodarstwa ekologiczne uczestniczące nieprzerwanie w Polskim FADN w latach 2007-2009, ponieważ w tym okresie, liczba powtarzających się gospodarstw w bazie FADN była zadawalająca (143 gospodarstwa). W obrębie standardowych grup obszarowych³ tychże gospodarstw w latach 2007-2009 w grupie powyżej 50 ha UR było 12 gospodarstw, natomiast dla gospodarstw będących w polu obserwacji FADN metodyka dopuszcza publikację uśrednionych danych dla min. 15 gospodarstw, dlatego do badań przyjąłm grupowanie umożliwiające analizę i publikację wyników (tab. 2). Te same gospodarstwa zostały także sklasyfikowane według typów produkcyjnych i liczebność uzyskanych grup pozwoliła na badanie gospodarstw nastawionych na uprawy polowe (35 gospodarstw), chów bydła mlecznego (21), chów zwierząt utrzymywanych w systemie wypasowym (16) i gospodarstw mieszanych, czyli wielokierunkowych (64).

Tabela 2. Liczebność badanych gospodarstw ekologicznych według przyjętych grup obszarowych

Wyszczególnienie	Razem	Do 10 ha	10-20 ha	20-35 ha	Powyżej 35 ha
Liczba gospodarstw	143	48	60	18	17

Źródło: IERiGŻ-PIB.

Zasoby produkcyjne (czynniki wytwórcze) angażowane w procesy wytwarzania w rolnictwie to ilość ziemi użytkowanej rolniczo, zasoby pracy ludzkiej i kapitału w postaci

³ Standardowe grupy obszarowe to grupowanie gospodarstw rolnych przyjęte w metodyce Polskiego FADN: do 5 ha, 5-10 ha, 10-20 ha, 20-30 ha, 30-50 ha i powyżej 50 ha użytków rolnych.

środków produkcyjnych. Relacje między poszczególnymi czynnikami wytwórczymi odzwierciedlają strukturę sił wytwórczych, czyli potencjału produkcyjnego gospodarstw rolnych oraz całego rolnictwa i warunkują stosowane techniki i technologie wytwarzania produktów rolnych. Rzutu na organizację produkcji w gospodarstwach.

Badane gospodarstwa ekologiczne, pogrupowane według wielkości obszarowej UR, czyli potencjału zasobów ziemi w gospodarstwie były wyraźnie zróżnicowane w zakresie relacji czynników wytwórczych zaangażowanych w ich procesy wytwarzania. Przede wszystkim w mniejszych gospodarstwach zaangażowano wyraźnie większe nakłady pracy w relacji do zasobów ziemi. W małych gospodarstwach o powierzchni do 10 ha UR, których średnia powierzchnia UR w badanych latach wyniosła ok. 8 ha, wkład pracy ludzkiej mierzony nakładami pracy na jednostkę powierzchni ich UR był ok. 10-krotnie większy niż w dużych gospodarstwach, których średnia powierzchnia UR wyniosła ok. 80 ha. Wynikało to z potencjału zasobów pracy w relacji do zasobów ziemi i warunkowało organizację produkcji w poszczególnych grupach gospodarstw. Dlatego organizacja produkcji roślinnej i zwierzęcej w badanych grupach gospodarstw oraz jej wpływ na ich wyniki ekonomiczne były przedmiotem moich badań.

Efektywność gospodarowania zasobami produkcyjnymi w gospodarstwach rolnych mierzy się odnosząc ujęcie wartościowe efektów produkcyjnych oraz wyniki ekonomiczne gospodarstw do wkładu czynników wytwórczych zaangażowanych w ich uzyskanie. Odniesienie odpowiednio wyników produkcyjnych pozwala ustalić efektywność produkcyjną, a wyników ekonomicznych – efektywność ekonomiczną. Odniesienie wartości uzyskanej produkcji do wielkości zasobów ziemi użytkowanych w gospodarstwach (powierzchni UR) pozwala ustalić produktywność zasobów ziemi. Odniesienie wartości produkcji do wielkości wkładu pracy w jej wytworzenie (wkładu pracy przeliczonego na pełny wymiar czasu pracy) obrazuje produktywność wydatkowanej pracy. Wartość uzyskanej produkcji w przeliczeniu na 100 zł wartości zaangażowanego kapitału w procesy wytwarzania to produktywność kapitału przypadająca na jednostkę jego wartości. Natomiast odniesienie odpowiednio wyniku ekonomicznego (dochodu) z gospodarstwa rolnego pozwala ocenić efektywność ekonomiczną gospodarowania jego zasobami (dochodowość zasobów ziemi, wydatkowanej pracy i zaangażowanego kapitału). Efektywność ekonomiczną gospodarowania zasobami w badanych gospodarstwach ekologicznych oceniłam odnosząc wyniki ekonomiczne mierzone wielkością uzyskanego dochodu, obliczonego zgodnie z metodyką FADN, do wkładu poszczególnych czynników wytwórczych zaangażowanych w jego wypracowanie.

Organizacja produkcji i wyniki ekonomiczne gospodarstw ekologicznych

W publikacji pt.: „*Organizacja produkcji i wyniki ekonomiczne gospodarstw ekologicznych o różnej wielkości*” przedstawiłam organizację produkcji w badanych grupach obszarowych gospodarstw oraz jej wpływ na wyniki ekonomiczne tychże grup gospodarstw.

W zakresie organizacji produkcji roślinnej badanych gospodarstw ekologicznych widoczny był relatywnie mniejszy udział zbóż w powierzchni użytków rolnych⁴, a większy upraw pastewnych, ponieważ gospodarstwa ekologiczne bazują głównie na paszach wytwarzanych we własnym zakresie. W mniejszych gospodarstwach ekologicznych uprawia się relatywnie więcej owoców i warzyw. Udział plantacji sadowniczych w powierzchni użytków rolnych badanych grup gospodarstw był wyraźnie większy w gospodarstwach o powierzchni do 10 ha UR, tj. 5-krotnie niż w badanych gospodarstwach razem i zwiększał się w analizowanym okresie. Wraz ze wzrostem wielkości gospodarstwa udział plantacji sadowniczych w powierzchni użytków rolnych zmniejszał się. W grupowaniu roślin uprawnych według metodyki FADN istnieje grupa, która ujmuje łącznie powierzchnię uprawy truskawek, warzyw i kwiatów. W badanych gospodarstwach relatywnie większy udział tej grupy upraw odnotowano w gospodarstwach o powierzchni do 20 ha UR. Gospodarstwa ekologiczne podejmują produkcję ziemniaków jadalnych, które cieszą się dużym popytem wśród konsumentów. W metodologii FADN ziemniaki jadalne i ogólnoużytkowe są ujmowane w powierzchni uprawy łącznie z roślinami strączkowymi na nasiona, oleistymi, burakami cukrowymi i innymi przemysłowymi. W mniejszych gospodarstwach (do 20 ha UR) w powierzchni uprawy tej grupy roślin ziemniaki miały dużo większy udział niż w gospodarstwach o powierzchni powyżej 20 ha UR, w których z kolei relatywnie więcej uprawiano roślin strączkowych i oleistych.

W badanych gospodarstwach ekologicznych razem obsada zwierząt ogółem mierzona liczbą sztuk przeliczeniowych LU⁵/100 ha UR kształtowała się na poziomie 52–53 sztuk i jest to poziom właściwy, zapewniający samowystarczalność paszowo-nawozową. Największą obsadę zwierząt wykazano w grupie obszarowej do 10 ha UR, co wynikało z relatywnie dużego udziału trzody chlewnej i drobiu w pogłowie zwierząt tej grupy obszarowej, natomiast odnotowany jej spadek w analizowanym okresie wiązał się ze spadkiem pogłowia trzody chlewnej, który miał miejsce we wszystkich grupach gospodarstw. Najmniejszą obsadę zwierząt wykazano w gospodarstwach o powierzchni powyżej 35 ha UR, co wiązało się

⁴ Dane rachunkowe z gospodarstw rolnych zbierane według metodyki FADN nie pozwalają na pełną analizę organizacji produkcji roślinnej w gospodarstwach, ponieważ nie zawierają pełnych danych o strukturze użytków rolnych, co uniemożliwia określenie i analizę struktury zasiewów. Możliwe jest tylko odniesienie wybranych grup roślin do ogólnej powierzchni użytków rolnych.

z relatywnie większym udziałem bydła w pogłowie zwierząt tej grupy obszarowej, a także niższą jakością gleb.

W strukturze pogłowia zwierząt ogółem badanych gospodarstw razem największy udział (ponad 40%) stanowiły krowy mleczne i ich udział w pogłowie zwierząt z roku na rok zwiększał się. W obrębie grup obszarowych największy odsetek bydła mlecznego wykazano w gospodarstwach o powierzchni powyżej 35 ha UR (ok. 60%), następnie w małych gospodarstwach do 10 ha UR (ponad 45%). Udział pozostałego bydła w pogłowie zwierząt ogółem badanych gospodarstw także wzrastał w analizowanym okresie, a wyraźnie zmniejszał się odsetek pogłowia trzody chlewnej. Przyczyna ograniczania chowu trzody chlewnej w gospodarstwach ekologicznych tkwi w uwarunkowaniach ekonomicznych produkcji żywca wieprzowego, tj. rosnących kosztach produkcji i zbyt niskich cenach sprzedaży. Najwięcej trzody chlewnej utrzymywano w gospodarstwach 10–20 hektarowych, natomiast drobiu w gospodarstwach o powierzchni do 10 ha UR.

Organizacja produkcji badanych grup obszarowych gospodarstw ekologicznych znalazła wyraźne odzwierciedlenie w wynikach produkcyjnych i ekonomicznych tychże grup gospodarstw. Wraz ze wzrostem wielkości gospodarstwa, poziom wyników produkcyjnych i ekonomicznych przeliczonych na jednostkę powierzchni UR w gospodarstwie obniżał się, co wiązało się przede wszystkim z organizacją produkcji roślinnej w analizowanych grupach gospodarstw.

Wielkość a efektywność gospodarstw ekologicznych

Związek między wielkością a efektywnością gospodarstw ekologicznych został przedstawiony w publikacji pt.: „*Wielkość a efektywność gospodarstw ekologicznych*”. Ponadto w publikacji tej została zawarta ocena efektywności gospodarowania zasobami w badanych grupach gospodarstw ekologicznych na tle konwencjonalnych.

Wyniki efektywności produkcyjnej badanych gospodarstw wykazały, że wraz ze wzrostem wielkości gospodarstw ekologicznych widoczny jest wyraźny spadek produktywności ich zasobów ziemi i kapitału, zwłaszcza zasobów ziemi, wynikający głównie z organizacji produkcji roślinnej. W mniejszych gospodarstwach, większy udział w powierzchni UR miały pracochłonne uprawy warzyw, owoców, ziemniaków jadalnych, które znacząco wpływały na ich wyniki produkcyjne. Dlatego w gospodarstwach o powierzchni do 20 ha UR wartość uzyskanej produkcji w większym stopniu kształtowała

⁵ LU to jednostka przeliczeniowa zwierząt według metodyki FADN, odpowiadająca 1 sztuce dużej (1SD = zwierzę o masie 500 kg).

produkcja roślinna, natomiast w gospodarstwach o powierzchni powyżej 20 ha UR – produkcja zwierzęca. Należy podkreślić, że badane gospodarstwa ekologiczne użytkowały zasoby ziemi niskiej jakości, zwłaszcza gospodarstwa o powierzchni powyżej 20 ha UR, co miało wpływ na ich wyniki produkcyjne i ekonomiczne oraz kształtowało efektywność gospodarowania zasobami.

W celu porównania badanych gospodarstw ekologicznych z konwencjonalnymi w zakresie efektywności gospodarowania zasobami, wyniki badanych gospodarstw odniosłam do wyników uzyskanych przez konwencjonalne gospodarstwa wielokierunkowe (mieszane) objęte rachunkowością rolną w systemie FADN w tym samym okresie, ponieważ ich organizacja produkcji jest najbardziej podobna do organizacji produkcji gospodarstw ekologicznych. W badanych latach, mniejsze gospodarstwa ekologiczne o powierzchni do 20 ha UR uzyskały zbliżoną produktywność zasobów ziemi do gospodarstw konwencjonalnych wielokierunkowych, których średnia powierzchnia UR wynosiła ok. 15 ha. Produktywność zasobów kapitałowych w gospodarstwach ekologicznych razem była niższa niż w konwencjonalnych mieszanych, ale w mniejszych gospodarstwach ekologicznych (do 20 ha UR) nie odbiegała znacząco od jej poziomu w gospodarstwach konwencjonalnych. Natomiast produktywność wydatkowanej pracy w gospodarstwach ekologicznych o powierzchni do 35 ha UR była niższa niż w konwencjonalnych, co wynikało z większego wkładu pracy w ich technologie i organizację produkcji (z ich bardziej pracochłonnej produkcji).

Uzyskane wyniki efektywności ekonomicznej gospodarowania zasobami w badanych gospodarstwach ekologicznych wykazały, że dochodowość zasobów ziemi, podobnie jak ich produktywność, zmniejszała się wraz ze wzrostem wielkości gospodarstw, a dochodowość wydatkowanej pracy i zaangażowanego kapitału była największa w gospodarstwach największych, co jest powszechnie występującą prawidłowością.

Odniesienie wskaźników efektywności ekonomicznej gospodarowania zasobami w badanych grupach obszarowych gospodarstw ekologicznych do konwencjonalnych wielokierunkowych próby FADN wykazało ich wyższy poziom w gospodarstwach ekologicznych. Dochodowość zasobów ziemi w mniejszych gospodarstwach ekologicznych o powierzchni do 20 ha UR była nawet wyraźnie wyższa niż w konwencjonalnych (o średniej powierzchni UR 15 ha). Korzystniejsze wskaźniki efektywności ekonomicznej niż produkcyjnej gospodarowania zasobami w badanych gospodarstwach ekologicznych w relacji do konwencjonalnych wynikały m.in. z niższych kosztów produkcji w gospodarstwach ekologicznych.

Efektywność ekonomiczną badanych gospodarstw ekologicznych i konwencjonalnych wielokierunkowych próby FADN oceniłam, tak jak już wcześniej napisałam, odnosząc odpowiednio wyniki ekonomiczne mierzone wielkością uzyskanego dochodu z gospodarstwa rolnego, obliczonego zgodnie z metodyką FADN. Według metodyki FADN, przy obliczaniu dochodu z gospodarstwa rolnego są ujmowane dopłaty do działalności gospodarstw rolnych, które mają znaczący i często przeważający udział w dochodach gospodarstw rolnych w Polsce, jak również w pozostałych krajach UE. Gospodarstwa ekologiczne pozyskują dodatkowe płatności z tytułu upraw ekologicznych. Mimo tego, udział dopłat w dochodzie z gospodarstwa rolnego badanych gospodarstw ekologicznych razem i konwencjonalnych wielokierunkowych kształtował się na zbliżonym poziomie, natomiast w mniejszych gospodarstwach ekologicznych o powierzchni do 20 ha UR był mniejszy niż w konwencjonalnych, co wskazuje na wyższą efektywność ekonomiczną gospodarstw ekologicznych o powierzchni do 20 ha UR niż konwencjonalnych.

Czynniki kształtujące efektywność gospodarstw ekologicznych

W publikacji pt.: „Czynniki kształtujące efektywność gospodarstw ekologicznych o różnej wielkości” wskazałam i scharakteryzowałam czynniki, które kształtowały efektywność gospodarowania zasobami w gospodarstwach ekologicznych badanych grup wielkości, a mianowicie: proporcje między czynnikami wytwórczymi gospodarstw, ceny zbytu produktów, wydajność produkcji poszczególnych produktów oraz struktura wytwarzanej produkcji.

Proporcje między czynnikami wytwórczymi gospodarstw

Podstawowe warunki, które określają możliwości produkcyjne gospodarstwa rolnego to przyrodnicze i ekonomiczne. Są one niezależne od rolnika, nie można ich dowolnie zmieniać, natomiast można je dobrze wykorzystać dostosowując do nich organizację produkcji w gospodarstwie. Czynniki wytwórcze gospodarstwa rolnego warunkujące jego możliwości produkcyjne to ilość ziemi użytkowanej rolniczo, zasoby pracy ludzkiej i kapitału w postaci środków produkcji. Proporcje między czynnikami wytwórczymi gospodarstw kształtują ich efektywność (produktywność i dochodowość). Produktywność zasobów ziemi warunkuje m.in. ich techniczne uzbrojenie oraz nasycenie materiałami (nakłady materiałowe). Na techniczne uzbrojenie zasobów ziemi wskazuje wartość produkcyjnych środków trwałych przypadająca na 1 ha UR. W związku z tym, że podstawowe narzędzia pracy rolnika stanowią maszyny i urządzenia to ich wartość przypadająca na 1 ha UR także obrazuje techniczne

uzbrojenie zasobów ziemi. W badanych gospodarstwach ekologicznych techniczne uzbrojenie zasobów ziemi wyraźnie zmniejszało się wraz ze wzrostem wielkości gospodarstwa.

Nasylenie zasobów ziemi materiałami w procesach produkcji (intensywność produkcji) obrazują nakłady materiałowe poniesione na jednostkę powierzchni zasobów ziemi. W badanych gospodarstwach ekologicznych poziom nakładów materiałowych na 1 ha UR wyraźnie zmniejszał się wraz ze wzrostem wielkości gospodarstwa, co wiązało się z organizacją produkcji badanych grup gospodarstw. W strukturze użytków rolnych mniejszych gospodarstw relatywnie większy udział miały plantacje sadownicze, uprawy truskawek, warzyw, ziemniaków jadalnych. Wraz ze wzrostem wielkości gospodarstwa ich udział w powierzchni UR zmniejszał się. Ponadto, wraz ze wzrostem wielkości gospodarstwa zmniejszała się obsada zwierząt ogółem, co z kolei wiązało się z mniejszym udziałem trzody chlewnej i drobiu, a większym bydła w pogłowie zwierząt większych gospodarstw oraz ich niższą jakością gleb. W związku z tym w większych gospodarstwach odnotowano niższe koszty pasz w przeliczeniu na 1 ha UR (główny składnik kosztów bezpośrednich), a także relatywnie większy udział trwałych użytków zielonych w powierzchni UR, co powoduje niższą intensywność produkcji, a zarazem odpowiednio niższe dochody w przeliczeniu na 1 ha UR, czyli niższą dochodowość zasobów ziemi.

W kształtowaniu poziomu produktywności i dochodowości wydatkowanej pracy w rolnictwie funkcję wspomagającą odgrywają środki trwałe, zwłaszcza maszyny i urządzenia, czyli techniczne uzbrojenie pracy. Wraz ze wzrostem wielkości gospodarstwa wzrasta poziom technicznego uzbrojenia pracy, co prowadzi do wzrostu wydajności pracy. Miało to także miejsce w badanych gospodarstwach ekologicznych.

W kontekście proporcji między czynnikami wytwórczymi gospodarstw, szczególnego podkreślenia wymaga fakt, że badane gospodarstwa ekologiczne pogrupowane według wielkości obszarowej UR były wyraźnie zróżnicowane w zakresie relacji wydatkowanej pracy do zaangażowanych zasobów ziemi w ich procesy wytwarzania. W mniejszych gospodarstwach ponoszono wyraźnie większe nakłady pracy na jednostkę wkładu zasobów ziemi, co wynikało z potencjału zasobów pracy w relacji do zasobów ziemi i warunkowało ich organizację produkcji, a tym samym wyniki produkcyjne i ekonomiczne oraz efektywność gospodarowania zasobami.

Ceny zbytu wytwarzanych produktów

Czynniki z otoczenia gospodarstwa warunkujące podejmowanie i rozwój działalności produkcyjnych w gospodarstwie to przede wszystkim możliwości zbytu i ceny produktów

(zgłaszany popyt na produkty i ich ceny). Duży wpływ na poziom wyników produkcyjnych i zarazem ekonomicznych w badanych gospodarstwach ekologicznych miały ceny zbytu wytwarzanych produktów uzyskiwane w danym roku. Ponadto w przypadku produktów roślinnych, poziom cen niektórych produktów kształtowany w danym roku wpływał na decyzje rolników odnośnie rozmiarów produkcji (powierzchni uprawy) w kolejnym roku. Ma to odniesienie zwłaszcza do produkcji ziemniaków jadalnych. W przypadku produktów zwierzęcych zauważalne jest to, że poziom cen niektórych produktów i koszty ich wytwarzania były przyczyną rozszerzania, albo ograniczania danej działalności w analizowanym okresie. W poszczególnych grupach obszarowych gospodarstw rozszerzano produkcję bydłą (na ogół wzrastało pogłowie krów mlecznych i pozostałego bydła), natomiast ograniczano chów trzody chlewnej.

W badanym okresie zauważalne było również to, iż zmiany w poziomie cen produktów ekologicznych były na ogół zbieżne ze zmianami poziomu cen skupu produktów konwencjonalnych wg GUS w tym samym okresie. Spadek cen produktów konwencjonalnych (zbóż, owoców, warzyw, mleka) powodował także spadek cen produktów ekologicznych, zatem sytuacja podażowo-cenowa na rynku rolno-żywnościowym oddziaływała na rynek produktów ekologicznych.

Porównanie poziomu cen sprzedaży produktów ekologicznych uzyskiwanych przez badane gospodarstwa ze średnimi krajowymi cenami skupu produktów konwencjonalnych wg GUS w tym samym okresie wskazało na wyższy poziom cen ekologicznych produktów roślinnych, np. ceny pszenicy w tym okresie były wyższe średnio o 16%, ziemniaków jadalnych o ok. 40%, a truskawek o ok. 20%. Natomiast ceny ekologicznych produktów zwierzęcych uzyskiwane przez badane gospodarstwa kształtowały się niestety na zbliżonym poziomie do średnich krajowych cen skupu konwencjonalnych produktów zwierzęcych. Z racji dopiero rozwijającego się w naszym kraju przetwórstwa ekologicznych produktów zwierzęcych, rolnicy są często zmuszeni sprzedawać swoje produkty do niewyspecjalizowanych przetwórci po takich samych cenach, jak są skupowane produkty konwencjonalne, co w dużym stopniu kształtuje poziom cen ekologicznych produktów zwierzęcych (zbliżony do poziomu cen konwencjonalnych produktów zwierzęcych).

Wydajność produkcji poszczególnych produktów

Uzyskiwana wydajność produkcji poszczególnych produktów wytwarzanych w gospodarstwach rolnych odzwierciedla wpływ czynników kształtujących wyniki produkcyjne w rolnictwie, a zarazem kształtuje efektywność gospodarowania zasobami

w rolnictwie. Wydajność produkcji opartej o ekologiczne metody wytwarzania kształtuje się na ogół na relatywnie niższym poziomie. W badanych gospodarstwach ekologicznych razem plony zbóż kształtowały się na niższym poziomie o ok. 25% niż w gospodarstwach konwencjonalnych ogółem w kraju wg GUS w tym samym okresie, a plony ziemniaków na niższym o 16%. Należy podkreślić, że badane gospodarstwa ekologiczne gospodarowały zasobami ziemi niskiej jakości, zwłaszcza gospodarstwa o powierzchni powyżej 20 ha UR, ponieważ ich wskaźnik bonitacji kształtował się na poziomie niższym niż 0,50 (w badanych gospodarstwach razem 0,64), co miało wpływ na poziom plonowania uprawianych roślin.

W zakresie wydajności produkcji zwierzęcej dostępne dane pozwoliły tylko na porównanie wydajności krów mlecznych w badanych gospodarstwach ekologicznych z ich wydajnością w konwencjonalnych gospodarstwach wielokierunkowych próby FADN w tym samym okresie. Porównane wyniki wskazały na niższą wydajność bydła mlecznego o 15% w gospodarstwach ekologicznych razem i o 10% w gospodarstwach ekologicznych o powierzchni powyżej 35 ha UR. W obrębie grup obszarowych badanych gospodarstw ekologicznych mleczność krów na ogół wzrastała wraz ze wzrostem wielkości gospodarstwa, ale był to niewielki wzrost w porównaniu do wzrostu mleczności krów wraz ze wzrostem wielkości wszystkich gospodarstw konwencjonalnych próby FADN w tym samym okresie.

Struktura wytwarzanej produkcji

W centrum uwagi producenta rolnego z punktu widzenia racjonalnego gospodarowania czynnikami wytwórczymi gospodarstwa jest odpowiedni dobór poszczególnych działalności, który kształtuje strukturę wytwarzanej produkcji. Każde gospodarstwo przeważnie posiada warunki do prowadzenia wielu działalności, jednak powinno podejmować i rozwijać te z nich, które zapewniają optymalne wykorzystanie posiadanych zasobów i umożliwiają osiągnięcie jak najlepszych wyników produkcyjnych i ekonomicznych.

Struktura wartości wytwarzanej produkcji w badanych grupach obszarowych gospodarstw ekologicznych była zróżnicowana. W mniejszych gospodarstwach o powierzchni do 20 ha UR dominowała produkcja roślinna, natomiast w większych gospodarstwach o powierzchni powyżej 20 ha UR – produkcja zwierzęca. Wraz ze wzrostem wielkości gospodarstwa w strukturze wartości produkcji roślinnej na ogół zmniejszał się udział owoców i warzyw, a wzrastał udział zbóż, roślin białkowych (strączkowych na nasiona) i pastewnych. W gospodarstwach o powierzchni do 10 ha UR największy udział w wartości produkcji roślinnej miały owoce (ok. 35% w analizowanym okresie), następnie warzywa (średnio ok. 30% w tym okresie), a w gospodarstwach 10-20 hektarowych

– warzywa, następnie owoce (odpowiednio ok. 36 i 13%). W gospodarstwach o powierzchni powyżej 20 ha UR dominowały zboża (średnio ok. 50% wartości produkcji roślinnej).

Z porównania struktury wartości produkcji roślinnej w badanych grupach gospodarstw ekologicznych i konwencjonalnych mieszanych próby FADN w tym samym okresie wynika, że owoce i warzywa miały wyraźnie większy udział w wartości produkcji roślinnej gospodarstw ekologicznych o powierzchni do 20 ha UR (ok. 65% w gospodarstwach do 10 ha UR, ok. 50% w 10-20 hektarowych) niż w wartości produkcji roślinnej gospodarstw konwencjonalnych (tylko ok. 8%). Dlatego produktywność zasobów ziemi badanych gospodarstw ekologicznych o powierzchni do 20 ha UR kształtowała się na zbliżonym poziomie do produktywności zasobów ziemi gospodarstw konwencjonalnych mieszanych próby FADN.

W strukturze wartości produkcji zwierzęcej badanych gospodarstw ekologicznych przeważający udział miało mleko (średnio ok. 60% wartości produkcji zwierzęcej w analizowanych latach), zwłaszcza w gospodarstwach o powierzchni powyżej 35 ha UR (ok. 80%). Znaczący i na ogół rosnący w poszczególnych grupach gospodarstw był udział żywca wołowego. W gospodarstwach 20-35 hektarowych stanowił ponad 30% wartości produkcji zwierzęcej w tym okresie.

Odniesienie struktury produkcji zwierzęcej badanych gospodarstw ekologicznych do konwencjonalnych mieszanych próby FADN w tym samym okresie wskazało, że w gospodarstwach ekologicznych dominujący udział w wartości produkcji zwierzęcej miały produkty bydlęce (mleko, następnie żywiec wołowy), a w konwencjonalnych – żywiec wieprzowy.

Wpływ polityki rolnej na sytuację ekonomiczną gospodarstw rolnych przejawia się w realizowanych dopłatach do ich działalności. W związku z tym, że według metodyki FADN dopłaty te są ujmowane przy obliczaniu dochodu z gospodarstwa rolnego, a efektywność ekonomiczną badanych gospodarstw oceniam odnosząc odpowiednio dochód z gospodarstwa rolnego obliczony według metodyki FADN to w efekcie *dopłaty* były także czynnikiem kształtującym poziom wskaźników efektywności ekonomicznej badanych gospodarstw.

Poziom dopłat uzyskanych przez badane gospodarstwa ekologiczne był wyższy średnio o 33% od poziomu dopłat pozyskanych przez konwencjonalne gospodarstwa wielokierunkowe próby FADN w tym samym okresie (w 2007 roku wyższy o 40%, w 2008 r. o 32%, a w 2009 r. o 28%). Mimo tego, udział dopłat w dochodzie z gospodarstwa rolnego badanych gospodarstw ekologicznych razem i konwencjonalnych wielokierunkowych kształtował się na zbliżonym poziomie, natomiast w mniejszych gospodarstwach

ekologicznych o powierzchni do 20 ha UR był mniejszy niż w konwencjonalnych, co warunkowały lepsze wyniki ekonomiczne gospodarstw ekologicznych o powierzchni do 20 ha UR niż konwencjonalnych.

Reasumując, uzyskane wyniki badań gospodarstw ekologicznych na tle konwencjonalnych pozwalają na wnioskowanie, że wprowadzanie ekologicznych metod wytwarzania stwarza perspektywę poprawy efektywności ekonomicznej gospodarowania zasobami w mniejszych gospodarstwach rolnych.

Typ produkcyjny gospodarstwa rolnego a efektywność gospodarstw ekologicznych

Poza oceną efektywności gospodarowania zasobami w gospodarstwach ekologicznych o różnej wielkości przeprowadziłam także taką ocenę tych samych gospodarstw pogrupowanych według typów produkcyjnych (rolniczych). Grupowanie to wyodrębniło gospodarstwa nastawione na produkcję roślinną, produkcję zwierzęcą, w tym chów bydła mlecznego i chów zwierząt utrzymywanych w systemie wypasowym oraz gospodarstwa mieszane (wielokierunkowe). Rozkład liczebności pogrupowanych gospodarstw według typów produkcyjnych i według grup obszarowych wykazał, że w każdym typie produkcyjnym badanie objęło gospodarstwa małe, średnie i duże.

W publikacji pt.: *„Wpływ typu rolniczego gospodarstwa rolnego na dochody gospodarstw ekologicznych”* przedstawiłam m.in. organizację produkcji w wyodrębnionych typach gospodarstw. W zakresie organizacji produkcji roślinnej badanych typów gospodarstw widoczne było duże zróżnicowanie pod względem udziału poszczególnych grup upraw, szczególnie zbóż i upraw pastewnych w strukturze użytków rolnych. Wyraźnie większy udział zbóż odnotowano w gospodarstwach nastawionych na produkcję roślinną, następnie w gospodarstwach mieszanych. W gospodarstwach nastawionych na produkcję zwierzęcą udział zbóż w strukturze użytków rolnych kształtował się na poziomie kilkunastu procent, a wyraźnie przeważał udział upraw pastewnych, ponieważ gospodarstwa ekologiczne bazują głównie na paszach wytwarzanych we własnym zakresie. Owoce i warzywa uprawiano w gospodarstwach nastawionych na uprawy polowe i w gospodarstwach wielokierunkowych, a w przypadku gospodarstw nastawionych na produkcję zwierzęcą – niewielki udział plantacji sadowniczych wykazano tylko w gospodarstwach nastawionych na chów krów mlecznych. Największy udział powierzchni uprawy ziemniaków, roślin strączkowych na nasiona i oleistych wykazano w gospodarstwach nastawionych na uprawy polowe, a następnie w gospodarstwach wielokierunkowych. Obsada zwierząt ogółem kształtowała się

na relatywnie wyższym poziomie i wzrastała w gospodarstwach nastawionych na produkcję zwierzęcą, natomiast w gospodarstwach nastawionych na uprawy polowe i w gospodarstwach wielokierunkowych – zmniejszała się, co wiązało się z większym udziałem trzody chlewnej i spadkiem jej pogłowia w gospodarstwach ekologicznych w badanym okresie.

Ocenę efektywności gospodarowania zasobami w wyodrębnionych typach gospodarstw ekologicznych przedstawiłam w publikacji pt.: „*Typ rolniczy a efektywność gospodarstw ekologicznych*”, także wyniki tej oceny odniosłam do wyników uzyskanych w tym samym okresie przez gospodarstwa konwencjonalne próby FADN sklasyfikowane do tych samych typów produkcyjnych i zawarłam w tejże publikacji.

Wpływ warunków ekonomicznych do produkcji poszczególnych produktów rolnych i warunków pogodowych danego roku produkcyjnego jest wyraźnie odzwierciedlony w wynikach produkcyjnych i ekonomicznych badanych gospodarstw ekologicznych i został szczegółowo omówiony w przytoczonych publikacjach. Analizując wskaźniki produktywności zasobów wyodrębnionych typów gospodarstw można stwierdzić przede wszystkim wahania ich poziomu, które były warunkowane wahaniami poziomu wyników produkcyjnych w badanych latach. Porównując produktywność poszczególnych czynników wytwórczych w analizowanych typach gospodarstw można zauważyć, że produktywność zasobów ziemi była relatywnie większa w gospodarstwach wielokierunkowych oraz w gospodarstwach nastawionych na chów bydła mlecznego. Najmniejszą produktywność zasobów ziemi uzyskały gospodarstwa utrzymujące zwierzęta żywione w systemie wypasowym. Produktywność wydatkowanej pracy kształtowała się na wyższym poziomie w gospodarstwach nastawionych na produkcję zwierzęcą, ale były to gospodarstwa relatywnie większe obszarowo, natomiast produktywność zaangażowanego kapitału była największa w gospodarstwach nastawionych na uprawy polowe.

Produktywność czynników wytwórczych wyodrębnionych typów gospodarstw ekologicznych w porównaniu do tych samych typów gospodarstw konwencjonalnych próby FADN kształtowała się na ogół na niższym poziomie. W zakresie produktywności zasobów ziemi najmniejsze różnice wystąpiły w obrębie gospodarstw wielokierunkowych i nastawionych na uprawy polowe, a największe w gospodarstwach nastawionych na chów zwierząt żywionych w systemie wypasowym. W zakresie produktywności wydatkowanej pracy większe różnice wystąpiły w gospodarstwach nastawionych na uprawy polowe i w wielokierunkowych (gospodarstwa tych porównywanych typów posiadały zbliżoną powierzchnię UR), a mniejsze różnice wystąpiły w gospodarstwach nastawionych na produkcję zwierzęcą (w tych typach gospodarstwa ekologiczne były większe obszarowo).

W zakresie produktywności zaangażowanego kapitału, największe różnice wystąpiły w gospodarstwach nastawionych na chów bydła mlecznego.

Wyniki efektywności ekonomicznej gospodarowania poszczególnymi czynnikami produkcji w wyodrębnionych typach gospodarstw ekologicznych wykazały, że dochodowość zasobów ziemi, wydatkowanej pracy i zaangażowanego kapitału w tychże typach gospodarstw była zróżnicowana podobnie, jak ich produktywność.

Efektywność ekonomiczna gospodarowania zasobami w badanych typach gospodarstw ekologicznych w odniesieniu do tych samych typów gospodarstw konwencjonalnych próby FADN kształtowała się na ogół na wyższym poziomie, jednak udział dopłat w dochodzie z gospodarstwa rolnego w wyodrębnionych typach gospodarstw ekologicznych był większy niż w tych samych typach gospodarstw konwencjonalnych. Porównując efektywność ekonomiczną gospodarowania poszczególnymi zasobami można zauważyć, że dochodowość zasobów ziemi w ekologicznych gospodarstwach wielokierunkowych i nastawionych na uprawy polowe była na ogół wyraźnie większa, natomiast udział dopłat w ich dochodzie był tylko nieznacznie większy niż w tych samych typach gospodarstw konwencjonalnych, co wskazuje na porównywalną efektywność ekonomiczną gospodarstw ekologicznych i konwencjonalnych nastawionych na uprawy polowe oraz wielokierunkowych.

Prawidłowości rozwoju rolnictwa i ewolucja jego funkcji

Uzyskane wyniki badań gospodarstw ekologicznych na tle konwencjonalnych skłoniły mnie do określenia roli i znaczenia rolnictwa ekologicznego w Polsce – jego miejsca w rozwoju naszego rolnictwa i obszarów wiejskich, co zawarłam w kolejnych publikacjach.

W publikacji pt.: *„Prawidłowości rozwoju rolnictwa a rozwój współczesnego rolnictwa”* przedstawiłam prawidłowości w rozwoju tego działu gospodarki, określiłam uwarunkowania rozwoju współczesnego rolnictwa oraz rolę rolnictwa w kreacji dóbr publicznych i umiejscowiłam w powyższym rolnictwo ekologiczne.

Rolnictwo w każdym kraju rozwija się według pewnych prawidłowości zależnych od poziomu rozwoju gospodarczego danego kraju. Podstawowym czynnikiem sprawczym rozwoju rolnictwa była i jest poprawa efektywności gospodarowania zasobami produkcyjnymi. Efektywność gospodarowania zasobami w rolnictwie w dużym stopniu warunkuje ich struktura ukształtowana na danym etapie rozwoju rolnictwa w poszczególnych państwach. W Polsce, gdzie mieliśmy i mamy ograniczone możliwości odpływu siły roboczej z rolnictwa do pozarolniczych działów gospodarki, wciąż duże zasoby siły roboczej są

angażowane do pracy w rolnictwie. Oznacza to zarazem duże rozdrobnienie gospodarstw rolnych oraz produkcję wytwarzaną w dużym stopniu na niewielką skalę. Skutkuje relatywnie niską produktywnością czynników wytwórczych i niską dochodowością gospodarstw rolnych, co ogranicza ich możliwości akumulacji i rozwoju.

Współczesne rolnictwo napotyka bariery dalszego rozwoju do których należy przede wszystkim ograniczony przyrost popytu na żywność oraz spadek realnych cen rolnych przy wzroście kosztów produkcji. Prowadzi to do spadku dochodów rolniczych i ogranicza możliwości dalszego rozwoju rolnictwa. Z kolei w warunkach nadprodukcji i liberalizacji światowego handlu produktami i surowcami żywnościowymi, siły rynku prowadzą nieuchronnie do rosnącej konkurencji, która wymusza wzrost poziomu konkurencyjności gospodarstw rolnych. Procesy globalizacji w sferze przetwórstwa i zaopatrzenia rolnictwa osłabiają pozycję przetargową gospodarstw i nasilają potrzebę poprawy ich konkurencyjności, co wymusza m.in. zwiększanie skali produkcji w gospodarstwach. Wobec tego, dzisiejsze rolnictwo stoi w obliczu nowych wyzwań, których udźwignięcie jest niemożliwe bez aktywnej polityki rolnej kształtującej warunki dalszego rozwoju rolnictwa. Oznacza to konieczność kompleksowej polityki rolnej w tym względzie, zwłaszcza w zakresie wspierania rozwoju rolnictwa tak rozdrobnionego, jak polskie rolnictwo.

W kontekście ograniczonych możliwości dalszego rozwoju rolnictwa oraz celów zrównoważonego rozwoju współczesnych gospodarek, potrzeba nowego postrzegania rolnictwa zwraca szczególną uwagę na pozaprodukcyjne funkcje rolnictwa. Prowadzi do przewartościowania rang funkcji, jakie pełni rolnictwo, zwłaszcza w naszym kraju, gdzie rodzinne gospodarstwa rolne i wielofunkcyjna natura rolnictwa to wartości, które określają charakter i rolę naszego rolnictwa. Dlatego należy również dostrzec i docenić korzyści społeczne z tego wynikające, a także wspierać pozaprodukcyjne funkcje rolnictwa, ponieważ kreują dobra o charakterze publicznym, których mechanizm rynkowy nie jest w stanie zapewnić, natomiast rolnictwo ponosi koszty ich uzyskania.

Działalność rolnicza może szkodzić środowisku, ale także służy środowisku poprzez pielęgnację podstawowych zasobów naturalnych, czyli zasobów ziemi drogą zabiegów uprawowych utrzymujących je w dobrej kulturze rolnej oraz tworzenie i pielęgnację krajobrazu wiejskiego. Działalność rolnicza odgrywa ważną rolę w utrzymaniu siedlisk przyrodniczych, do których należą łąki i pastwiska oraz siedliska lęgowe ptaków i stawy. Stwarza warunki do zachowania różnorodności biologicznej w środowisku przyrodniczym. Stabilizuje stosunki wodne i przeciwdziała powodziom. Ponadto rolnictwo dysponuje dużym potencjałem w zakresie pochłaniania dwutlenku węgla i innych zanieczyszczeń z atmosfery

przez tereny zielone. Poprzez zdolność absorpcyjną zanieczyszczeń powietrza, rolnictwo niweluje (bądź ogranicza) negatywne efekty zewnętrzne pozarolniczych sektorów gospodarki. Zatem działalność rolnicza ma udział w tworzeniu dóbr publicznych, które mają wartość środowiskową i społeczną, ale nie mają wartości rynkowej, ponieważ nie są przedmiotem obrotu rynkowego i rynek nie wynagradza ich tworzenia.

Dobra publiczne to dobra wspólne, których konsumpcja przez jedną osobę nie pozbawia możliwości konsumpcji przez inne osoby, czyli nie są konkurencyjne w konsumpcji. Nie można nikogo wykluczyć z ich konsumpcji. To dobra i usługi nierynkowe, których dostarczanie nie wiąże się z transakcjami rynkowymi, dlatego nie istnieją dla nich rynkowo określone miary wartości. Zatem to dobra pożądane przez społeczeństwo, których mechanizm rynkowy nie jest w stanie dostarczyć, dlatego dla ich zapewnienia konieczne są odpowiednie działania ze strony państwa (regulacje prawne, nakłady finansowe).

Zaostrzanie wymogów środowiskowych w ramach polityki rolnej powoduje, że rolnictwo ma coraz większy udział w tworzeniu dóbr publicznych (kosztem ograniczenia jego rozwoju ekonomicznego), ponieważ w coraz większym stopniu przyczynia się do pielęgnacji środowiska. Troska o utrzymanie i poprawę żyzności gleb, czystości wód służy bieżącej produkcji produktów rolnych i żywnościowych, ale także jest swego rodzaju inwestycją w utrzymanie odpowiedniej jakości potencjału produkcyjnego rolnictwa dla przyszłych pokoleń. Jest więc kreacją dóbr publicznych. Szczególną rolę w tym względzie odgrywa rolnictwo ekologiczne, w którym przywiązuje się dużą uwagę do doboru roślin do uprawy i następstwa roślin po sobie, co warunkuje zasobność gleby w materię organiczną, właściwą jej strukturę oraz nawożenie. Powiązanie płodozmianu z nawożeniem obornikiem i zabiegami agrotechnicznymi podnosi w efekcie żyzność gleb, a zarazem służy gospodarowaniu zasobami ziemi niskiej jakości. Relatywnie duży udział pokrywy roślinnej w okresie zimowym oraz stosowanie wsiewek i poplonów przeciwdziała erozji wodnej i wietrznej gleb, a także sprzyja absorpcji zanieczyszczeń z atmosfery. Ekologiczne metody produkcji rolniczej służą ponadto zachowaniu czystości gleb i wód oraz chronią i wzbogacają różnorodność organizmów roślinnych i zwierzęcych w środowisku przyrodniczym. Zatem w szczególności przyczyniają się do pielęgnacji i poprawy żyzności i urodzajności gleb, stanu środowiska naturalnego oraz zachowania równowagi w ekosystemie, czyli kreacji dóbr publicznych na obszarach wiejskich.

Funkcja społeczna rolnictwa sprowadza się przede wszystkim do zapewnienia bezpieczeństwa żywnościowego, czyli pokrycia zapotrzebowania na żywność o określonej jakości poprzez produkcję odpowiedniej ilości i jakości produktów i surowców

żywnościowych. Funkcja społeczna rolnictwa sprowadza się także do zachowania tradycji i kultury wsi. Wartości kulturowe w środowisku wiejskim, w rodzinach rolniczych są mocno zakorzenione i pielęgnowane, co buduje i umacnia tożsamość kulturową społeczności wiejskich. Kształtuje więzi społeczne i służy rozwojowi społeczności lokalnych. Funkcja społeczna rolnictwa w tym zakresie jest kreacją dóbr publicznych, ponieważ powoduje pozytywne efekty zewnętrzne, a tworzenie dóbr publicznych łączy się z ich występowaniem. Wynika to z faktu, iż pozytywne efekty zewnętrzne prowadzą do uzyskania korzyści społecznych.

W okresie industrializacji, funkcja społeczna rolnictwa sprowadzała się do źródła zasobów pracy dla potrzeb rozwijających się pozarolniczych działów gospodarki. Obecnie sytuacja ta uległa diametralnej zmianie, ponieważ coraz większym problemem staje się zagospodarowanie zasobów pracy (utrzymanie miejsc pracy) w pozarolniczym obszarze gospodarki. Wobec tego funkcja społeczna rolnictwa w tym względzie zaczyna coraz bardziej sprowadzać się do zapewnienia miejsc pracy. Należy podkreślić, że szczególną rolę w tym zakresie pełni również rolnictwo ekologiczne, ponieważ ekologiczne metody wytwarzania są na ogół bardziej pracochłonne.

Funkcja społeczna rolnictwa sprowadza się także do funkcji socjalnej dla nadmiaru zasobów pracy w rolnictwie, ponieważ rolnictwo zaspakaja podstawowe potrzeby żywnościowe w ramach samozaopatrzenia gospodarstw domowych rodzin związanych z rolnictwem. Tym samym funkcja socjalna gospodarstw rolnych, którą pełnią głównie gospodarstwa mniejsze obszarowo, jawi się jako istotna funkcja społeczna, która nie obciąża całego społeczeństwa kosztami utrzymania nadmiaru siły roboczej w rolnictwie, czyli kosztami bezrobocia ukrytego w tym obszarze gospodarki. Niewątpliwie funkcja społeczna rolnictwa w tym zakresie przynosi wymierne korzyści społeczne.

Pozaprodukcyjne funkcje rolnictwa są elementem zrównoważonego rozwoju, ponieważ kształtują walory środowiska, ład przestrzenny, zachowanie dziedzictwa kulturowego wsi, co kształtuje jej żywotność i spójność społeczną. Funkcje pozaprodukcyjne rolnictwa czynią obszary wiejskie atrakcyjnym miejscem pobytu i odpoczynku dla mieszkańców miast. Ponadto chronią przed degradacją i wyludnieniem obszary wiejskie o niekorzystnych warunkach do produkcji rolniczej i dlatego z tego względu, tzn. roli środowiskowej i społecznej, działalność rolnicza jest pożądana na takich obszarach.

W związku z celami zrównoważonego rozwoju współczesnych gospodarek należy zwrócić szczególną uwagę na specyfikę produkcji rolniczej, wynikające z niej ograniczenia, które powodują, że rolnictwo jest relatywnie mniej wydajnym i mniej dochodowym działem

gospodarki. Jest więc ze swej natury działem słabszym i nie rozwija się w takim samym tempie jak inne działy gospodarki – stąd potrzeba m.in. wyraźnego dostrzeżenia, docenienia i wsparcia pozaprodukcyjnych funkcji rolnictwa – podkreśliłam to w kolejnej publikacji pt.: *„Rozwój współczesnego rolnictwa w kontekście celów zrównoważonego rozwoju”*. Rozwój naszego rolnictwa ściśle wiąże się z wykorzystaniem nadmiaru zasobów pracy ulokowanego w rolnictwie, a zarazem poprawą struktury obszarowej gospodarstw rolnych, ponieważ te procesy są ze sobą ściśle powiązane. Zmniejszenie liczby osób pracujących w rolnictwie zależy głównie od możliwości podjęcia pracy w pozarolniczym obszarze gospodarki, w tym zwłaszcza na obszarach wiejskich, oraz rozpoczęcia własnej działalności pozarolniczej. Należy więc kłaść większy nacisk na tworzenie warunków do wzrostu przedsiębiorczości i pozarolniczych miejsc pracy na wsi oraz wspierać powiększanie i rozwój gospodarstw rolnych. Z drugiej strony, trudności w zagospodarowaniu nadmiaru zasobów pracy poza rolnictwem wymuszają potrzebę większego ich angażowania w rolnictwie, a sposobnością ku temu są ekologiczne metody wytwarzania, których wprowadzanie stwarza perspektywę poprawy wyników ekonomicznych mniejszych gospodarstw, na co wskazują uzyskane wyniki badań.

Rozwój produkcji rolniczej wytwarzanej metodami ekologicznymi jest warunkowany efektywnością ekonomiczną jej wytwarzania oraz zapotrzebowaniem na produkty ekologiczne. W związku z tym przeprowadziłam analizę rozwoju produkcji i rynku żywności ekologicznej w regionie istotnym pod tym względem dla naszego kraju, czyli w Europie, a jej wyniki zawarłam w publikacji pt.: *„Development of organic production and organic food market in Europe”*.

Europejski rynek żywności ekologicznej jest zlokalizowany głównie w krajach Europy Zachodniej i sukcesywnie rozwija się. Szczególnie szybkie tempo jego rozwoju obserwuje się w Niemczech, we Francji, we Włoszech, w Szwajcarii oraz w Holandii. Wśród krajów o największym wewnętrznym rynku żywności ekologicznej są Niemcy (ponad 30% obrotów europejskiego rynku), następnie Francja (prawie 20%) i Wielka Brytania (prawie 10%), a ponadto Włochy, Szwajcaria, Austria, Hiszpania, Szwecja, Dania oraz Holandia. W krajach tych ponoszone są także największe wydatki na żywność ekologiczną w przeliczeniu na mieszkańca. Jednak pokrycie zapotrzebowania na produkty ekologiczne w oparciu o własną produkcję w tych krajach nie jest możliwe i opiera się w dużym stopniu o import, w tym m.in. z Polski.

Wśród produktów najchętniej kupowanych na rynku żywności ekologicznej znaczącą pozycję zajmują owoce i warzywa, które mają zdecydowanie większy udział w rynku produktów ekologicznych niż konwencjonalnych. Udział owoców i warzyw w rynku produktów ekologicznych, w zależności od kraju, kształtuje się na poziomie od 20% do ponad 30%. Owoce i warzywa mają duży udział w rynku żywności ekologicznej we Włoszech, w Irlandii, w Norwegii, w Szwecji oraz w Niemczech. Ponadto znaczący udział w europejskim rynku żywności ekologicznej mają produkty zwierzęcego pochodzenia, zwłaszcza mleko i przetwory mleczne (średnio ok. 30% obrotów tego rynku), mięso i wyroby mięsne (ok. 5%) oraz sprzedaż jaj ekologicznych (ok. 3%). W asortymencie produktów ekologicznych ważną rolę odgrywają także produkty zbożowe, szczególnie te, które są łatwe w przechowywaniu i sprzedaży, ale również pieczywo.

Udział rynku żywności ekologicznej w całym rynku żywnościowym w Europie jest jednak niewielki, stanowi niespełna 3%. Największy udział rynku żywności ekologicznej w krajowym rynku żywnościowym jest w takich krajach, jak: Dania (w 2012 roku – 7,6%), Austria (6,5%), Szwajcaria (6,3%), Szwecja (3,9%), Niemcy (3,7%), Luksemburg (3,1%) oraz Francja (2,4%). W Polsce sięga zaledwie 0,2%, dlatego znacząca część krajowej produkcji (szacuje się, że ok. 50%) jest kierowana na eksport.

W publikacji pt.: „*Znaczenie rolnictwa ekologicznego w Polsce*” wskazałam na rolę rolnictwa jako miejsca pracy i źródła utrzymania dla ludności wiejskiej w Polsce oraz znaczenie rolnictwa ekologicznego w naszym kraju.

Rozwój obszarów wiejskich uzewnętrznia się w poprawie poziomu dochodów i jakości życia mieszkańców wsi, co wiąże się przede wszystkim z rozszerzaniem wiejskiego rynku pracy. U podstaw tych zmian leżą procesy zachodzące w całej gospodarce. Mimo rozwoju gospodarczego naszego kraju i przekształceń obszarów wiejskich oraz odpływu siły roboczej z rolnictwa do pozarolniczych działów gospodarki, wciąż duża liczba osób pracuje w rolnictwie. Oznacza to zarazem wciąż duże rozdrobnienie gospodarstw rolnych oraz niewielkie wykorzystanie potencjału siły roboczej, zwłaszcza w małych gospodarstwach. Z danych spisowych GUS wynika, że w 2010 roku wśród rolników i członków ich rodzin pracujących w gospodarstwach rodzinnych prawie połowa pracowała w wymiarze mniejszym niż 1/4 etatu. Pracę w pełnym wymiarze czasu pracy i więcej wykonywało tylko około 1/5 tej zbiorowości⁶. Nadmiar zasobów pracy w rolnictwie rzutuje na poziom życia ludności

⁶ Liczba gospodarstw rolnych w Polsce zmniejsza się i ubywa gospodarstw małych, ale wciąż ponad 80% gospodarstw ma powierzchnię do 10 ha UR i w związku z tym w tych gospodarstwach ulokowane jest ok. 80% liczby osób pracujących w naszym rolnictwie

rolniczej, ponieważ większość osób pracujących w naszym rozdrobnionym rolnictwie pracuje wyłącznie w swoich gospodarstwach (w 2010 r. – 64%). Stąd niewielkie wykorzystanie zasobów pracy, jakie są ulokowane w tym obszarze gospodarki oraz potrzeba większego ich angażowania poza rolnictwem, ale także w samym rolnictwie.

W rolnictwie najbardziej pracochłonne technologie wytwarzania produktów rolnych to ekologiczne metody produkcji, które generują szereg korzyści. Ekologiczny system gospodarowania w rolnictwie przyczynia się m.in. do poprawy żyzności i urodzajności gleb oraz sprzyja gospodarowaniu zasobami ziemi niskiej jakości. Z badań wynika, że na glebach niższej jakości w systemie tym można uzyskać stosunkowo duże plony w porównaniu do systemu konwencjonalnego, dlatego w krajach posiadających gorsze warunki przyrodnicze zagospodarowuje się więcej użytków rolnych pod uprawy ekologiczne niż w krajach o korzystniejszych warunkach do intensywnej produkcji rolnej. W naszym kraju przeważają gleby niskiej i średniej jakości, w związku z tym ekologiczny system gospodarowania, w którym przywiązuje się dużą uwagę do płodozmianu i nawożenia organicznego, służy gospodarowaniu zasobami ziemi niskiej jakości.

Systematyczny wzrost popytu na produkty ekologiczne, zwłaszcza w krajach zamożnych, powoduje rozwój rynku tego typu produktów oraz stwarza możliwości rozwoju produkcji rolniczej wytwarzanej metodami ekologicznymi m.in. w naszym kraju, co potwierdzają dane statystyczne dotyczące skali rolnictwa ekologicznego, w tym powierzchni upraw owoców i warzyw, których krajowe rozmiary mają już znaczący udział w światowej produkcji ekologicznych owoców i warzyw. Z danych statystycznych wynika, że Polska jest krajem o największej powierzchni ekologicznych plantacji drzew i krzewów owocowych do produkcji owoców strefy umiarkowanej (jabłonie, grusze, śliwy, czereśnie, wiśnie, brzoskwinie, morele, maliny, porzeczki) oraz należy do 10 krajów o największej powierzchni ekologicznej uprawy warzyw zarówno w Europie, jak i na świecie. Jest to warunkowane przede wszystkim organizacją produkcji naszych gospodarstw ekologicznych.

Podsumowanie

Z przeprowadzonych badań wynika, że w mniejszych gospodarstwach ekologicznych zarówno w obrębie gospodarstw ekologicznych, jak i w porównaniu do konwencjonalnych, w strukturze użytków rolnych większy udział mają uprawy warzyw, owoców, ziemniaków jadalnych, czyli wytwarzanie produktów, za które rolnicy uzyskują relatywnie wyższe ceny

w odniesieniu do cen produktów konwencjonalnych, co przekłada się na wyniki ekonomiczne gospodarstw rolnych. Dlatego wprowadzanie ekologicznych metod wytwarzania stwarza perspektywę rozwoju dla mniejszych gospodarstw rolnych oraz jest możliwością poprawy wykorzystania zasobów siły roboczej ulokowanej w naszym rolnictwie, ponieważ owoce i warzywa należą do produktów najchętniej kupowanych na ekologicznym rynku żywnościowym. Rozwój rolnictwa ekologicznego stwarza ponadto perspektywę aktywizacji ludności wiejskiej z otoczenia gospodarstw rolnych i rozwoju innych działalności gospodarczych, co jest niewątpliwą korzyścią z racji trudnej sytuacji na rynku pracy, zwłaszcza na obszarach wiejskich.

Zatem przedkładany do oceny monotematyczny cykl publikacji przedstawia oryginalny wkład do teorii nauk ekonomicznych, który można ująć następująco:

- ocena wpływu organizacji produkcji na wyniki ekonomiczne gospodarstw ekologicznych;
- ocena efektywności gospodarowania zasobami w gospodarstwach ekologicznych o różnej wielkości na tle gospodarstw konwencjonalnych;
- określenie czynników, które kształtują efektywność produkcyjną i ekonomiczną gospodarstw ekologicznych różnych grup wielkości;
- ocena wpływu typu produkcyjnego gospodarstwa rolnego na efektywność gospodarowania zasobami w gospodarstwach ekologicznych;
- określenie uwarunkowań rozwoju współczesnego rolnictwa, wyzwań i ograniczeń możliwości rozwojowych rolnictwa w kontekście celów zrównoważonego rozwoju współczesnych gospodarek oraz wskazanie roli rolnictwa w kreacji dóbr publicznych i umiejscowienie w powyższym rolnictwa ekologicznego;
- wskazanie roli rolnictwa jako miejsca pracy i źródła utrzymania dla ludności wiejskiej w Polsce oraz znaczenia rolnictwa ekologicznego w naszym kraju.

Zrealizowane badania nie wyczerpują wszystkich kwestii związanych z rozwojem rolnictwa ekologicznego w ramach koncepcji trwałego zrównoważonego rozwoju rolnictwa. Konieczna jest kontynuacja badań, w szczególności w zakresie wzmacniania efektywności ekonomicznej gospodarstw ekologicznych realizujących zasady trwałego rozwoju, co można osiągać w drodze wykorzystania postępu biologicznego, a także organizacyjnego (grupy producentów).

IV. POZOSTAŁA DZIAŁALNOŚĆ

1. Uczestnictwo w projektach badawczych i zespołach eksperckich

W związku z tematyką mojej dotychczasowej działalności naukowej uczestniczyłam w następujących projektach:

- 1) Granty i projekty badawcze realizowane w ramach działalności statutowej Zakładu Hodowli Owiec Instytutu Hodowli Zwierząt i Technologii Produkcji Zwierzęcej na Wydziale Zootechnicznym SGGW w latach: 1990-1995 – wykonawca projektów. Projektami kierował prof. dr hab. Roman Niżnikowski, a dotyczyły one zagadnień związanych z doskonaleniem użytkowości mięsnej owiec.
- 2) Projekt badawczy nr 5 S305 017 04 finansowany przez Komitet Badań Naukowych w 1993 roku pt.: *„Ocena wpływu wybranych czynników i ich interakcji na cechy wartości rzeźnej jagniąt pochodzących z krzyżowania towarowego”* – kierownik projektu. Projekt dotyczył laboratoryjnej oceny jakości kulinarnej mięsa jagniąt rzeźnych. Ocenę tę zaplanowałam (wykorzystałam w tym celu wiedzę technologa żywności, którą zdobyłam na etapie szkoły średniej oraz doświadczenie zawodowe w zakresie laboratoryjnej oceny jakości produktów żywnościowych zdobyte przed studiami), zorganizowałam stanowiska laboratoryjne i przeprowadziłam analizy.
- 3) Projekt PHARE PL9704-01-03,04,13,17 (komponent A) realizowany w SGGW w 2000 roku pt.: *„Wsparcie dla Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi w określaniu polityki rolnej poprzez analizy ekonomiczne”* – wykonawca projektu. Projektem kierował prof. dr hab. Wojciech Ciechomski, komponentem A – dr Edward Majewski. Celem projektu było wykonanie analiz rynkowych i ekonomicznych sytuacji w sektorze rolno-żywnościowym w Polsce, określenie poziomu jego konkurencyjności, perspektyw rozwoju oraz stworzenie *Programu Strategicznego* dla sektora. W ramach realizacji projektu zajmowałam się tą problematyką w odniesieniu do owczarstwa.
- 4) Projekt SAPARD PL-6-02-00 (Komponent B) realizowany w imieniu i na rzecz Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi w 2003 roku pt.: *„Prowadzenie i rozwój gospodarstw specjalizujących się w produkcji jagniąt rzeźnych w aspekcie racjonalizacji wykorzystania podstawowych czynników produkcji”* – wykonawca projektu. Projektem kierował prof. dr hab. Roman Niżnikowski. W ramach realizacji projektu przygotowałam materiały szkoleniowe i prowadziłam szkolenia dla rolników oraz sporządziłam analizę sytuacji w produkcji owczarskiej.

2. Udział w konferencjach i recenzje prac naukowych

W związku z problematyką jaką się zajmuję i charakterem mojej pracy naukowej regularnie uczestniczę w licznych konferencjach, w tym przede wszystkim organizowanych cyklicznie na Wydziale Nauk Ekonomicznych SGGW, a także przez Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN oraz inne jednostki naukowe, jak również Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Część moich opublikowanych prac (około 20) prezentowałam w formie referatów na konferencjach z którymi często związana była ich publikacja. Były to Zjazdy Polskiego Towarzystwa Zootechnicznego, Kongresy Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu⁷ oraz konferencje organizowane m.in. przez Katedrę Ekonomiki Rolnictwa i Międzynarodowych Stosunków Gospodarczych SGGW, Akademię Rolniczą w Szczecinie, Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu.

Wybrane referaty wygłoszone na konferencjach naukowych:

- 1) *Ekonomika produkcji owczarskiej w Polsce*, IX Kongres Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu pt.: „Globalizacja, integracja i innowacyjność w agrobiznesie”, Bydgoszcz, 18-20.09.2002 r.
- 2) *Mleczarstwo w Polsce na tle krajów Unii Europejskiej*, 67. Zjazd Polskiego Towarzystwa Zootechnicznego poświęcony zagadnieniom hodowli bydła, owiec i kóz oraz zwierząt futerkowych, Poznań, 10-12.09.2002 r.
- 3) *Perspektywy rozwoju produkcji i rynku baraniny w Polsce*, X Kongres Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu pt.: „Obszary wiejskie i gospodarka żywnościowa w przededniu integracji z Unią Europejską”, Koszalin, 2-5.09.2003 r.
- 4) *Alternatywne wykorzystanie owiec*, XI Kongres Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu pt.: „Polska wieś i gospodarka żywnościowa w Unii Europejskiej – bilans otwarcia”, Puławy, 22-24.09.2004 r.
- 5) *Agroturystyka szansą rozwoju obszarów wiejskich w Polsce*, konf. nauk. pt.: „Szanse i zagrożenia rozwoju polskich obszarów wiejskich w rozszerzonej Unii Europejskiej”, Akademia Rolnicza w Szczecinie, 2-3.09.2004 r.
- 6) *Perspektywy rozwoju rolnictwa w Polsce w poszerzonej Unii Europejskiej*, międzyn. konf. nauk. pt.: „Aktualne tendencje w międzynarodowych stosunkach gospodarczych w rolnictwie i gospodarce żywnościowej”, Katedra Ekonomiki Rolnictwa i MSG, SGGW w Warszawie, 26-27.11.2004 r.
- 7) *Specyfika polskiego rolnictwa a rozwój obszarów wiejskich*, konf. nauk. pt.: „Fundusze unijne a rozwój gospodarki polskiej ze szczególnym uwzględnieniem rolnictwa”, Uniwersytet w Białymstoku, 17.01.2005 r.

⁷ Jestem członkiem wymienionych towarzystw naukowych.

- 8) *Wpływ akcesji do Unii Europejskiej na sytuację na rynku rolnym w Polsce*, konf. nauk. pt.: „Przedsiębiorczość po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej”, Akademia Rolnicza w Szczecinie, 8-9.09.2005 r.
- 9) *Agroturystyka formą tworzenia dodatkowych i alternatywnych źródeł zarobkowania*, konf. nauk. pt.: „Rozwój lokalny – wykorzystanie instrumentów unijnych i regionalnych”, Akademia Rolnicza w Szczecinie, 28-31.05.2005 r.
- 10) *Sytuacja ekonomiczna w rolnictwie polskim po wejściu do Unii Europejskiej*, konf. nauk. pt.: „Pozycja społeczno-zawodowa rolników indywidualnych po wejściu do Unii Europejskiej”, Akademia Techniczno-Rolnicza w Bydgoszczy, 13-14.09.2005 r.
- 11) *Rynek rolny w Polsce po przystąpieniu do Unii Europejskiej*, konf. nauk. pt.: „Dywersyfikacja aktywności gospodarstw rolnych warunkiem rozwoju „rolniczej Polski”, Akademia Podlaska w Siedlcach, 5-6.06.2006 r.
- 12) *Wpływ akcesji do Unii Europejskiej na sytuację ekonomiczną w rolnictwie polskim*, konf. nauk. pt.: „Potencjał rozwojowy obszarów wiejskich w aspekcie wstąpienia Polski do Unii Europejskiej”, Akademia Rolnicza w Szczecinie, 7-8.09.2006 r.
- 13) *Perspektywy rozwoju rolnictwa ekologicznego w Polsce*, międzyn. konf. nauk. pt.: „Rolnictwo i gospodarka żywnościowa Polski w ramach Unii Europejskiej”, Katedra Ekonomiki Rolnictwa i MSG, SGGW w Warszawie, 17.11.2006 r.
- 14) *Gospodarstwa ekologiczne w Polsce w świetle danych liczbowych GUS*, międzyn. konf. nauk. pt.: „Rolnictwo i gospodarka żywnościowa Polski w ramach Unii Europejskiej”, Katedra Ekonomiki Rolnictwa i MSG, SGGW w Warszawie, 16.11.2007 r.
- 15) *Rolnictwo ekologiczne w strategii poprawy konkurencyjności regionu*, XV Kongres Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu pt.: „Konkurencyjność w agrobiznesie”, Lublin, 8-10.09.2008 r.
- 16) *Rozwój produkcji i rynku żywności ekologicznej*, XVI Kongres Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu pt.: „Agrobiznes w warunkach globalizacji”, Olsztyn, 8-10.09.2009 r.
- 17) *Efektywność ekonomiczna gospodarstw ekologicznych i konwencjonalnych nastawionych na uprawy polowe*, XVII Kongres Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu pt.: „Determinanty rozwoju agrobiznesu”, Świnoujście, 7-9.09.2010 r.
- 18) *Porównanie gospodarstw ekologicznych z gospodarstwami konwencjonalnymi w obrębie grup obszarowych*, konf. nauk. pt.: „Problemy ekonomii, polityki ekonomicznej i finansów publicznych”, Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu, 1-3.09.2011 r.

Z zakresu problematyki ekonomii rolnictwa i gospodarki żywnościowej, rozwoju rolnictwa ekologicznego oraz rozwoju obszarów wiejskich sporządzałam recenzje artykułów naukowych nadsyłanych do redakcji *Zeszytów Naukowych SGGW: Problemy Rolnictwa Światowego*, a także redakcji *Roczników Ekonomii Rolnictwa i Rozwoju Obszarów*

Wiejskich oraz redakcji *Journal of Agribusiness and Rural Development*. W sumie sporządziłam 21 recenzji.

3. Działalność dydaktyczna

Zajęcia dydaktyczne prowadzę nieprzerwanie od momentu rozpoczęcia studiów doktoranckich na Wydziale Zootechnicznym SGGW. Jako doktorantka w Zakładzie Hodowli Owiec prowadziłam ćwiczenia z przedmiotu: *Hodowla owiec* na kierunku Zootechnika. Po rozpoczęciu pracy w Katedrze Ekonomiki Rolnictwa na Wydziale Ekonomiczno-Rolniczym SGGW (początkowo na stanowisku asystenta, następnie na stanowisku adiunkta) prowadziłam ćwiczenia, a jako adiunkt wykłady i ćwiczenia z przedmiotu: *Ekonomika rolnictwa* realizowanego w tamtym okresie na wydziałowych kierunkach studiów. Opracowałam program przedmiotu: *Ekonomika agrobiznesu*, który prowadziłam na studiach magisterskich oraz przedmiotu: *Gospodarka żywnościowa*, który realizowałam na Wydziale Rolniczym SGGW na studiach inżynierskich, a także na macierzystym Wydziale na studiach I stopnia. W późniejszym okresie opracowałam program przedmiotu: *Ekonomika rolnictwa i zasobów*, który prowadziłam na wydziałowych kierunkach studiów I stopnia oraz przedmiotu: *Ekonomika zasobów turystycznych*, który realizowałam na studiach magisterskich. W ostatnim okresie opracowałam sylabusy do przedmiotu: *Ekonomika gospodarki żywnościowej*, który prowadzę obecnie na Wydziale jako przedmiot obligatoryjny na poszczególnych kierunkach studiów I stopnia. Prowadzone przeze mnie przedmioty były w programach studiów zawsze obowiązkowe, a do ich realizacji przygotowywałam materiały dydaktyczne.

W ramach zajęć dydaktycznych prowadzę również seminarium dyplomowe dla studentów studiów I stopnia na kierunku *Ekonomia*. Byłam promotorem 46 prac licencjackich i 3 magisterskich o tematyce związanej m.in. z rozwojem rolnictwa i obszarów wiejskich oraz rynku rolno-żywnościowego. Prace te powstały na kierunkach: *Ekonomia* oraz *Zarządzanie*. Byłam także recenzentem 9 prac licencjackich.

Od momentu rozpoczęcia pracy na stanowisku adiunkta regularnie uczestniczyłam w pracach komisji egzaminacyjnych na egzaminach inżynierskich, a w późniejszym okresie licencjackich i przygotowywałam pytania na te egzaminy. Byłam dwukrotnie członkiem komisji hospitacyjnych na Wydziale. Byłam także kilkakrotnie członkiem komisji rekrutacyjnych na studia dzienne i egzaminacyjnych na studia zaoczne oraz opiekunem roku studenckiego.

4. Działalność organizacyjna

W zakresie działalności organizacyjnej, w latach 1990-1996 byłam organizatorem i opiekunem praktyk studenckich – wyjazdów i pobytu studentów w Norwegii w okresie wakacyjnym. Wykorzystałam w tym celu kontakty, które nawiązałam w trakcie pobytu w Norwegii w okresie studenckim (wyjazd w nagrodę za zajęcie 2-go miejsca w ogólnopolskim finale olimpiady wiedzy i umiejętności rolniczych). Organizowałam pracę na farmie w miejscu pobytu oraz wizyty na innych farmach, w przedsiębiorstwach przemysłu spożywczego (mleczarnie, zakłady mięsne, przetwórnice owoców i warzyw), w stacji doświadczalnej oceny odmian roślin uprawnych oraz wycieczki turystyczne po Norwegii.

W latach 1997-1999 byłam organizatorem praktyk studenckich do Wielkiej Brytanii w ramach programu IFEP (International Farm Experience Programme), którego celem jest rozwój edukacji rolniczej poprzez wymianę między krajami. W związku z tym nawiązałam współpracę z tamtejszą organizacją rolników, która realizuje program IFEP i organizowałam praktyki studenckie w okresie wakacyjnym.

W związku z organizacją w mojej Katedrze cyklicznej międzynarodowej konferencji naukowej nt.: *Globalne problemy rolnictwa i gospodarki żywnościowej* regularnie uczestniczę w jej organizacji jako członek komitetu organizacyjnego (dotychczas jedenastokrotnie), byłam także przewodniczącą tego komitetu.

W latach 1999-2005 byłam członkiem Wydziałowej Komisji ds. Nauki.

5. Informacja o popularyzacji nauki

Uczestniczyłam czterokrotnie jako ekspert z zakresu ekonomiki produkcji rolniczej w audycjach telewizyjnych: *Notowania* oraz *Tydzień* przygotowywanych przez Redakcję Rolną TVP.

Prowadziłam szkolenia dla rolników na temat racjonalizacji wykorzystania czynników produkcji w gospodarstwach rolnych w ramach realizacji wyżej wymienionego projektu SAPARD.

Jestem autorką 7 publikacji o charakterze popularyzatorskim, w tym w czasopiśmie *Wieś Jutra* oraz w *Biuletynie Informacyjnym Agencji Rynku Rolnego* (zał. 3, poz. 70-76).

D. Kowalska

WYKAZ PUBLIKACJI

PRACE POWSTAŁE PRZED UZYSKANIEM STOPNIA DOKTORA

1. Niżnikowski R., Janikowski W., Trzybińska D., 1991: Obserwacja nad przydatnością do tuczu czterorasowych jagniąt z krzyżowania owiec Corriedale z trykami ras plennych i mięsnych, *Zeszyty Naukowe Polskiego Towarzystwa Zootechnicznego (PTZ)*, nr 4, Warszawa, s. 276-284.
2. Niżnikowski R., Janikowski W., Rant W., Trzybińska D., 1992: Przydatność do tuczu półintensywnego i wartość rzeźna jagniąt z krzyżowania towarowego owiec typu Corriedale z trykami ras plennych i mięsnych, *Roczniki Naukowe Zootechniki*, nr 31, Warszawa, s. 71-90.
3. Niżnikowski R., Janikowski W., Rant W., Trzybińska D., Nowak W., 1992: Przydatność do tuczu i wartość rzeźna jagniąt z krzyżowania towarowego owiec typu Corriedale z trykami ras mięsnych: Ile de France i Suffolk, *Roczniki Naukowe Zootechniki*, nr 31, Warszawa, s. 91-105.
4. Niżnikowski R., Janikowski W., Trzybińska D., 1993: Przydatność do tuczu i użytkowość wełnista jagniąt F1 uzyskanych po trykach ras plennych od maciorek typu Corriedale, *Prace i Materiały Zootechniczne*, nr 44, IGiHZ PAN, Jastrzębiec, s. 101-106.
5. Niżnikowski R., Rant W., Nowak W., Trzybińska D., 1994: Ocena wzrostu i użytkowości mięsnej trój- i czterorasowych mieszańców owiec typu Corriedale z trykami plennymi i rasy Dorset Horn, *Zeszyty Naukowe PTZ*, nr 13, Warszawa, s. 187-195.
6. Trzybińska D., 1994: Wpływ krzyżowania maciorek typu Corriedale z trykami ras mięsnych na wybrane cechy użytkowości ich potomstwa, *Zeszyty Naukowe PTZ*, nr 13, Warszawa, s. 89-94.

PRACE POWSTAŁE PO UZYSKANIU STOPNIA DOKTORA

7. Niżnikowski R., Trzybińska D., Rant W., 1995: Charakterystyka wzrostu oraz wstępna przyżyciowa i poubojowa ocena umięśnienia jagniąt typu Corriedale i ich mieszańców z owcą Żelaźnieńską, *Zeszyty Naukowe PTZ*, nr 22, Warszawa, s. 7-16.
Mój wkład w powstanie tej pracy polegał na udziale w eksperymencie, ewidencji uzyskanych danych i ich opracowaniu. Mój udział procentowy szacuję na 30%.
8. Trzybińska D., 1997: The effect of the year of experiment, sex and type of lambs on the growth rate and meat quality of lambs, *Annals of Warsaw Agricultural University: Animal Science*, no 33, Warsaw Agricultural University, p. 99-103.

9. Trzybińska D., 1997: The evaluation of usefulness of ultrasonic measurements in examining the slaughter value of lambs, *Annals of Warsaw Agricultural University: Animal Science*, no 33, Warsaw Agricultural University, p. 105-109.
10. Trzybińska D., 1997: Ekonomiczne uwarunkowania produkcji owczarskiej w Polsce, *Przegląd Hodowlany*, nr 11/97, PTZ, Warszawa, s. 16-18.
11. Trzybińska D., 1998: Uwarunkowania produkcji owczarskiej, *Przegląd Hodowlany*, nr 6/98, PTZ, Warszawa, s. 18-20.
12. Trzybińska D., 1998: Charakterystyka rynku mięsa w Polsce, *Przegląd Hodowlany*, nr 12/98, PTZ, Warszawa, s. 1-3.
13. Ruszkowski F., Trzybińska D., 1998: Zróżnicowanie produkcji rolnej w gospodarstwach w latach 1996-1997, *Powszechny Spis Rolny 1996*, GUS, Warszawa (współautorstwo monografii).
Mój wkład w powstanie tej pracy polegał na wspólnym utworzeniu koncepcji monografii oraz opracowaniu i analizie części danych statystycznych i zredagowaniu części pracy. Mój udział procentowy szacuję na 50%.
14. Trzybińska D., 1999: Indywidualne gospodarstwa rolne w Polsce w świetle danych liczbowych GUS, *Przegląd Hodowlany*, nr 2/99, PTZ, Warszawa, s. 1-3.
15. Trzybińska D., 1999: Poszczególne kierunki produkcji zwierzęcej w świetle danych liczbowych GUS, *Przegląd Hodowlany*, nr 3/99, PTZ, Warszawa, s. 3-4.
16. Trzybińska D., 2000: Rynek baraniny, [w:] *Strategiczne opcje dla Polskiego Sektora Agrobiznesu w świetle analiz ekonomicznych*, E. Majewski, G. Dalton (red.), SGGW, Warszawa, s. 552-563.
17. Trzybińska D., 2000: Sheepmeat market in Poland, [w:] *The strategic options for the Polish Agro-Food Sector in the light of economic analyses*, E. Majewski, G. Dalton (ed.), Warsaw Agricultural University, p. 535-546.
18. Trzybińska D., 2000: Charakterystyka produkcji owczarskiej w Polsce, *Przegląd Hodowlany*, nr 11/2000, PTZ, Warszawa, s. 14-16.
19. Trzybińska D., 2001: Ekonomia produkcji żywca baraniego w Polsce, *Przegląd Hodowlany*, nr 3/2001, PTZ, Warszawa, s. 18-21.
20. Horbańczuk J., Celeda T., Wójcik A., Trzybińska D., Zięba G., 2001: Koszty fermowego utrzymania i produkcji piskląt strusi afrykańskich zależnie od podgatunku, *Zeszyty Naukowe PTZ*, nr 57, Warszawa, s. 307-313.
Mój wkład w powstanie tej pracy polegał na wykonaniu obliczeń i interpretacji wyników. Mój udział procentowy szacuję na 20%.
21. Komorowska D., 2001: Mleczarstwo w Polsce na tle krajów Unii Europejskiej, *Przegląd Hodowlany*, nr 12/2001, PTZ, Warszawa, s. 1-4.

22. Komorowska D., 2002: Sytuacja ekonomiczna w produkcji żywca wieprzowego w Polsce, *Przegląd Hodowlany*, nr 9/2002, PTZ, Warszawa, s. 17-18.
23. Komorowska D., Majewski J., 2002: Produkcja mleka w Polsce w porównaniu do krajów Unii Europejskiej, [w:] *Problemy Rolnictwa Światowego*, S. Stańko (red.), tom IX, SGGW, Warszawa, s. 123-133.
- Mój wkład w powstanie tej pracy polegał na wspólnym utworzeniu koncepcji opracowania, udziale w zebraniu danych i ich analizie oraz redakcji artykułu. Mój udział procentowy szacuję na 50%.*
24. Komorowska D., 2002: Ekonomia produkcji owczarskiej w Polsce, *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu (SERiA)*, tom IV, zeszyt 4, Wyd. Wieś Jutra, Warszawa, s. 85-89.
25. Komorowska D., 2003: Tendencje zmian w produkcji owczarskiej na świecie, [w:] *Problemy Rolnictwa Światowego*, S. Stańko (red.), tom X, SGGW, Warszawa, s. 104-110.
26. Komorowska D., 2003: Perspektywy rozwoju produkcji i rynku baraniny w Polsce, *Roczniki Naukowe SERiA*, tom V, zeszyt 2, Warszawa, s. 99-103.
27. Komorowska D., 2003: Zmiany w produkcji mleka w Polsce i krajach Unii Europejskiej, *Przegląd Hodowlany*, nr 1/2003, PTZ, Warszawa, s. 5-7.
28. Komorowska D., 2004: Alternatywne wykorzystanie owiec, *Roczniki Naukowe SERiA*, tom IV, zeszyt 4, Warszawa, s. 102-105.
29. Komorowska D., 2004: Ocena sytuacji ekonomicznej w produkcji zwierzęcej, *Przegląd Hodowlany*, nr 5/2004, PTZ, Warszawa, s. 7-9.
30. Komorowska D., 2004: Produkcja i rynek wieprzowiny w krajach Unii Europejskiej, *Przegląd Hodowlany*, nr 6/2004, PTZ, Warszawa, s. 6-8.
31. Horbańczuk J., Komorowska D., Wójcik A., Kawka M., 2004: Porównanie jednostkowych kosztów produkcji żywca i wskaźnika opłacalności chowu strusi afrykańskich dwóch ras, *Zeszyty Naukowe PTZ: Chów i hodowla drobiu*, nr 72(4), Warszawa, s. 79-84.
- Mój wkład w powstanie tej pracy polegał na wykonaniu obliczeń i interpretacji wyników. Mój udział procentowy szacuję na 20%.*
32. Komorowska D., 2004: Perspektywy rozwoju rolnictwa w Polsce w poszerzonej Unii Europejskiej, [w:] *Problemy Rolnictwa Światowego*, H. Manteuffel (red.), tom XI, SGGW, Warszawa, s. 140-147.
33. Komorowska D., 2004: Aktualna sytuacja i perspektywy dla agroturystyki w Polsce, [w:] *Rozwój obszarów przygranicznych w kontekście funkcjonowania Euroregionów*, M. Adamowicz, J. Bergier (red.), Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Białej Podlaskiej, s. 245-252.

34. Komorowska D., 2004: Agroturystyka szansą rozwoju obszarów wiejskich w Polsce, [w:] *Szanse i zagrożenia rozwoju polskich obszarów wiejskich w rozszerzonej Unii Europejskiej*, L. Pałasz (red.), AR w Szczecinie, s. 387-394.
35. Komorowska D., 2005: Agroturystyka formą tworzenia dodatkowych i alternatywnych źródeł zarobkowania, [w:] *Rozwój lokalny – wykorzystanie instrumentów unijnych i regionalnych*, B. Mickiewicz (red.), tom II, AR w Szczecinie, s. 469-474.
36. Komorowska D., 2005: Sytuacja ekonomiczna w rolnictwie polskim po wejściu do Unii Europejskiej, *Prace Komisji Nauk Rolniczych i Biologicznych XLIII: Prace Wydziału Nauk Przyrodniczych*, seria B, nr 57, Bydgoskie Towarzystwo Naukowe, Bydgoszcz, s. 323-327.
37. Komorowska D., 2005: Wpływ akcesji do Unii Europejskiej na sytuację na rynku rolnym w Polsce, [w:] *Przedsiębiorczość po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej. Tworzenie warunków sprzyjających racjonalnemu wykorzystaniu potencjału produkcyjnego Zasobu Skarbu Państwa*, L. Pałasz (red.), AR w Szczecinie, s. 203-208.
38. Komorowska D., 2005: Specyfika polskiego rolnictwa a rozwój obszarów wiejskich, [w:] *Fundusze unijne a rozwój gospodarki polskiej (ze szczególnym uwzględnieniem rolnictwa)*, J. Sikorski (red.), Uniwersytet w Białymstoku, s. 124-131.
39. Komorowska D., 2006: Finansowanie inwestycji w Polsce z funduszy strukturalnych Unii Europejskiej, *Przegląd Hodowlany*, nr 2/2006, PTZ, Warszawa, s. 12-14.
40. Komorowska D., 2006: Wpływ akcesji do Unii Europejskiej na sytuację ekonomiczną w rolnictwie polskim, [w:] *Potencjał rozwojowy obszarów wiejskich w aspekcie wstąpienia Polski do Unii Europejskiej*, L. Pałasz (red.), AR w Szczecinie, s. 233-238.
41. Komorowska D., 2006: Rynek rolny w Polsce po przystąpieniu do Unii Europejskiej, *Zesz. Nauk. Akademii Podlaskiej: Ekonomika i Organizacja Rolnictwa*, nr 72-73, Akademia Podlaska w Siedlcach, s. 87-92.
42. Komorowska D., 2006: Koncentracja produkcji mleka w Polsce, *Zesz. Nauk. SGGW: Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej*, nr 61, SGGW, Warszawa, s. 159-167.
43. Komorowska D., 2006: Perspektywy rozwoju rolnictwa ekologicznego w Polsce, [w:] *Problemy Rolnictwa Światowego*, H. Manteuffel (red.), tom XV, SGGW, Warszawa, s. 43-48.
44. Komorowska D., 2007: Gospodarstwa ekologiczne w Polsce w świetle danych liczbowych GUS, [w:] *Problemy Rolnictwa Światowego*, H. Manteuffel (red.), tom XVII, SGGW, Warszawa, s. 352-359.
45. Komorowska D., 2007: Rolnictwo ekologiczne w odniesieniu do konwencjonalnego, *Przegląd Hodowlany*, nr 9/2007, PTZ, Warszawa, s. 25-28.

46. Komorowska D., 2008: Ekologiczny system gospodarowania w rolnictwie, [w:] *Ekonomiczne uwarunkowania rozwoju społeczno-gospodarczego w skali lokalnej*, M. Kostka, D. Ostrowska (red.), Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania w Białymstoku, s. 297-304.
47. Komorowska D., 2008: Rolnictwo ekologiczne w strategii poprawy konkurencyjności regionu, *Roczniki Naukowe SERiA*, tom X, zeszyt 2, Warszawa, s. 122-126.
48. Komorowska D., 2008: Rolnictwo ekologiczne w Polsce, *Zesz. Nauk. SGGW: Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej*, nr 69, SGGW, Warszawa, s. 125-134.
49. Komorowska D., 2009: Rozwój produkcji i rynku żywności ekologicznej, *Roczniki Naukowe SERiA*, tom XI, zeszyt 3, Warszawa, s. 183-187.
50. Komorowska D., 2009: Wpływ Wspólnej Polityki Rolnej na rozwój rolnictwa ekologicznego w Polsce, *Wiś i Rolnictwo*, nr 2 (143), IRWiR PAN, Warszawa, s. 163-171.
51. Komorowska D., 2009: Ekonomika produkcji ekologicznej w Polsce, *Zesz. Nauk. SGGW: Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej*, nr 73, SGGW, Warszawa, s. 143-154.
52. Komorowska D., 2009: Uwarunkowania rozwoju ekologicznej produkcji rolnej w Polsce, [w:] *Ekologiczne problemy zrównoważonego rozwoju*, D. Kiełczewski, B. Dobrzańska (red.), Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Białymstoku, s. 238-246.
53. Komorowska D., 2010: Efektywność ekonomiczna wielokierunkowych gospodarstw ekologicznych na tle konwencjonalnych, *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu: Polityka ekonomiczna*, nr 111, Wrocław, s. 299-305.
54. Komorowska D., 2010: Efektywność ekonomiczna gospodarstw ekologicznych i konwencjonalnych nastawionych na uprawy polowe, *Roczniki Naukowe SERiA*, tom XII, zeszyt 3, Warszawa, s. 209-213.
55. Komorowska D., 2011: Wyniki produkcyjne i ekonomiczne gospodarstw ekologicznych na tle konwencjonalnych, *Wiś i Rolnictwo*, nr 1 (150), IRWiR PAN, Warszawa, s. 124-133.
56. Komorowska D., 2011: Porównanie gospodarstw ekologicznych z gospodarstwami konwencjonalnymi w obrębie grup obszarowych, *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu: Polityka ekonomiczna*, nr 166, Wrocław, s. 312-322.
57. Komorowska D., 2011: Wpływ typu rolniczego gospodarstwa rolnego na dochody gospodarstw ekologicznych, *Roczniki Nauk Rolniczych: seria G – Ekonomika Rolnictwa*, tom 98, zeszyt 4, Warszawa, s. 56-65.
58. Komorowska D., 2012: Efektywność gospodarowania wybranych typów gospodarstw ekologicznych i konwencjonalnych, *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu: Polityka ekonomiczna*, nr 246, Wrocław, s. 188-198.

59. Komorowska D., 2012: Organizacja produkcji i wyniki ekonomiczne gospodarstw ekologicznych o różnej wielkości, *Zesz. Nauk. SGGW: Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej*, nr 95, SGGW, Warszawa, s. 41-52.
60. Komorowska D., 2012: Wielkość a efektywność gospodarstw ekologicznych, *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, nr 4 (333), IERiGŻ-PIB, Warszawa, s. 65-83.
61. Komorowska D., 2012: Intensywność produkcji i wyniki produkcyjne wybranych typów gospodarstw ekologicznych, *Roczniki Naukowe SERiA*, tom XIV, zeszyt 5, Warszawa, s. 107-112.
62. Komorowska D., 2012: Typ rolniczy a efektywność gospodarstw ekologicznych, *Roczniki Ekonomii Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich*, tom 99, zeszyt 4, Warszawa, s. 105-120.
63. Komorowska D., 2013: Czynniki kształtujące efektywność gospodarstw ekologicznych o różnej wielkości, *Zesz. Nauk. SGGW: Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej*, nr 104, SGGW, Warszawa, s. 125-144.
64. Komorowska D., 2014: Prawidłowości rozwoju rolnictwa a rozwój współczesnego rolnictwa, *Zesz. Nauk. SGGW: Problemy Rolnictwa Światowego*, tom 14 (XXIX), zeszyt 3, SGGW, Warszawa, s. 98-110.
65. Komorowska D., 2014: Rozwój współczesnego rolnictwa w kontekście celów zrównoważonego rozwoju, *Wieś i Rolnictwo*, nr 3 (164), IRWiR PAN, Warszawa, s. 71-84.
66. Komorowska D., 2014: Changes in Polish agriculture in the period 2002–2010 in the light of Central Statistical Office census data, *Scientific Journal Warsaw University of Life Sciences – SGGW: Problems of World Agriculture*, volume 14 (XXIX), number 4, Warsaw University of Life Sciences Press, p. 92-100.
67. Komorowska D., 2014: Rozwój produkcji ekologicznej i rynku żywności ekologicznej na świecie, *Roczniki Naukowe SERiA*, tom XVI, zeszyt 6, Warszawa, s. 254-262.
68. Komorowska D., 2014: Development of organic production and organic food market in Europe, *Acta Scientiarum Polonorum: Oeconomia*, no 13 (4), Warsaw University of Life Sciences Press, p. 91-101.
69. Komorowska D., 2015: Znaczenie rolnictwa ekologicznego w Polsce, *Roczniki Naukowe SERiA*, tom XVII, zeszyt 2, Warszawa, s. 119-126.

PUBLIKACJE POPULARNO – NAUKOWE

70. Komorowska D., 2002: Opłacalność produkcji żywca wieprzowego w Polsce, *Wieś Jutra*, nr 10 (51), Warszawa, s. 20-21.

71. Borys B., Komorowska D., 2003: Ocena stanu produkcji jagniąt rzeźnych w Polsce i w Unii Europejskiej oraz rozwoju rynku jagnięciny w okresie przed i poakcesyjnym, [w:] *Szanse i zagrożenia dla polskich hodowców owiec w świetle integracji z Unią Europejską*, materiały konf. MRiRW, Wyd. Twigger Conferences Ltd., Warszawa, s. 1-6.

Mój wkład w powstanie tego opracowania polegał na wykonaniu analiz produkcji i rynku żywca baraniego w Polsce i w Unii Europejskiej oraz interpretacji uzyskanych wyników. Mój udział procentowy szacuję na 60%.

72. Komorowska D., 2003: Aktualna sytuacja w produkcji owczarskiej i perspektywy rozwoju rynku jagnięciny, [w:] *Poradnik dla rolników – producentów jagniąt rzeźnych*, R. Niżnikowski (red.), Wyd. Twigger Conferences Ltd., Warszawa, s. 7-11.

73. Komorowska D., 2003: Perspektywy dla owczarstwa w Polsce, [w:] *Poradnik dla rolników – producentów jagniąt rzeźnych*, R. Niżnikowski (red.), Wyd. Twigger Conferences Ltd., Warszawa, s. 118-119.

74. Komorowska D., 2003: Produkcja i rynek baraniny w krajach Unii Europejskiej, *Biuletyn Informacyjny Agencji Rynku Rolnego*, nr 9 (147), ARR, Warszawa, s. 46-51.

75. Komorowska D., 2004: Produkcja i rynek baraniny w Polsce, *Biuletyn Informacyjny Agencji Rynku Rolnego*, nr 3 (153), ARR, Warszawa, s. 48-52.

76. Komorowska D., 2008: Wsparcie rozwoju gospodarstw ekologicznych programami pomocowymi, *Więś Jutra*, nr 10 (123), Warszawa, s. 13-14.

W PROCESIE PUBLIKACYJNYM

77. Komorowska D., 2015: Organic farming development in the world, *International Scientific Electronic Journal „Earth Bioresources and Life Quality”*, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine i Global Consortium of Higher Education and Research for Agriculture.

D. Komorowska